

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NÜN (ECO) GELİŞİMİ, POTANSİYELİ ve DİNAMİKLERİ*

ÖZET

Bu çalışma, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) özelinde bir bölgesel ekonomik entegrasyonun avantaj ve maliyetleri üzerinde durmaktadır. 1992'de altı eski Sovyet cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan) ile birlikte Afganistan'ı da içine alarak genişlediği dönemden beri ECO, büyük bir ekonomik işbirliği örgütü olması, tercihli tarifeler sistemine sahip olması ve ortak bölgesel kurum projeleri ile ilgi uyandırmaya devam etmektedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri olan bazı ECO üyeleri, başka ekonomik entegrasyon girişimleri içinde de bulunmasına rağmen, ECO açık denizlere kapalı bu ülkeler için alternatif bir işbirliği projesi olmuştur. Bu örgütün şimdiye dek temel tartışma konusu, tercihli bir tarife sistemi ve ortak kurumlar oluşturmak olmuştur. Bunun yanında bölgesel taşımacılık ve haberleşme stratejisi oluşturmak ve bölge-içi ticareti geliştirmek yönünde bölgesel gayretler de vardır. Bu çalışma, bu bölgedeki ekonomik entegrasyonun fırsatları ve problemlerini de mercek altına almaktadır.

ABSTRACT

This paper discusses the opportunities and costs of regional economic integration within the Economic Cooperation Organization (ECO). Since its expansion in 1992 by including six former Soviet republics (Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Uzbekistan, and Tajikistan) and Afghanistan in cooperation, ECO has attracted interest with its huge regional economic cooperation organization, preferential trading system and plans for common regional institutions. Although former socialist republics are members of other regional integration initiatives, ECO has been an alternative integration project for these landlocked countries. The main debate has focused on the establishment of the preferential tariffs and common institutions so far. There have also been efforts to establish a regional transportation and telecommunication strategy and to facilitate intra-regional trade. This study also considers the opportunities and problems of the tools of economic integration in this area. Besides, the factors that facilitate or limit the integration are also examined.

Giriş

Tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda birbirleriyle yakın ilişkilere sahip ülkeler olan Türkiye, İran ve Pakistan'ın öncülüğünde kurulmuş olan Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), özellikle 1980'lerde dünyada meydana gelen gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan bir bölgesel işbirliği çabasını temsil etmektedir. Alternatif bölgesel kurumlar aracılığıyla dışa açık gelişme modelini destekleyebilme ve küresel krizlere karşı koyabilme amacı, diğer gelişmekte olan ülkelerle birlikte Türkiye, İran ve Pakistan için de geçerli bir politik açılım olarak algılanmaktadır. ECO, ihracat potansiyeli artan sanayi ürünleri için al-

* Bu makale, aşağıdaki doktora tezinin bazı bölümlerinden derlenerek güncelleştirilmiştir. Mehmet Dikkaya, "Bölgesel Bir İşbirliği Örneği Olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO)", Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Orta Doğu İktisadi Anabilim Dalı, 2003.

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mdikkaya@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, auzumcu@hotmail.com

ternatif piyasalar arayan bu ülkeler için (özellikle Türkiye ve Pakistan) önemli bir araç olarak görülmüştür.

Küreselleşmenin en büyük sonuçlarından birisi olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya Bölgesinde ortaya çıkan jeopolitik boşluk, aynı zamanda yeni ekonomik fırsatlar anlamına gelmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulmasında aktif rol oynaması ve ECO içerisinde daha aktif rol alma gayretleri bu çerçevede izlenen politikalarıdır. Pakistan da benzer şekilde Güney Asya'da gelişen bölgesel örgütlerle işbirliğini genişletmek istemekte ve ECO'nun Orta Asya'daki üyeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır.

İran ise, 1979'da meydana gelen İslam Devrimi sonrasında dünyadan izole edilme sorunları yaşayan bir ülke olarak Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ECO'nun yedi yeni ülkeyi de bünyesine katarak güçlenmesini kaçırılmaz bir fırsat olarak algılamıştır. Özellikle, ABD'nin bu ülkeye karşı uyguladığı izole edici politikalar nedeniyle dünyaya açılım sorunları yaşayan İran'ın, yeni jeopolitik coğrafyanın tam ortasında bulunması önemli bir avantaj elde etmesini sağlamıştır.

1990'ların başında, Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni bağımsız ülkelerden olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan için ECO, özellikle Türkiye ve İran gibi önemli bölgesel güçlerle aralarında bulunan sosyo-kültürel bazı ortak özellikler dolayısıyla, dış ekonomik açılımlar yapabilmek için önemli bir alternatif olarak görülmektedir. Bu ülkeler, Türkiye, İran ve Pakistan'la ikili ilişkilerini geliştirerek hegemonya alanından çıkmaya başladıkları Rusya'yı dengeleme amaçlarını gerçekleştirmek istemekte, sınırlı ihracat ürünlerine yeni dış pazarlar aramak, ekonomilerinin yeniden yapılandırılmasında bu ülkelerin tecrübe ve diğer olanaklarından yararlanmak ve coğrafi açıdan açık denizlere kapalı bulunan konumlarını sona erdirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Hazar havzasında belirlenen büyük petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünya pazarlarına ulaştırılması sorunları karşısında ECO'nun coğrafi önemi gittikçe artmıştır.

Bu çalışmada, 1990'ların başından beri hızlanma trendine giren bölgeselleşme ile ilgili teorik alt yapı (özellikle gelişmekte olan ülkeler için bölgeselleşmenin yadsınamaz önemi), bölgesel bir işbirliği girişimi olarak ECO'nun özellikleri, hedefleri ve potansiyel işbirliği alanları ile ECO'nun gelişmesini sınırlayan ve hızlandıran faktörlere değinilecektir.

1. Ekonomik Entegrasyon ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Ekonomik entegrasyona olan ilginin artmaya başladığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişmekte olan

ülkeler (GOÜ) tarafından bölgeselleşmeye büyük önem atfedilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Asya ve Latin Amerika'daki GOÜ'ler bütünleşme çabalarına giriştiler. Gelişmiş ülkeler (GÜ) arasında yapılan entegrasyonları (en önemli örneği Avrupa'da gelişen entegrasyondur) açıklamaya çalışan teoriler, GOÜ'lerin kendilerine has ekonomik yapıları nedeniyle yetersiz kalmış ve bu alanın ayrıca incelenmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Örneğin Mikesell, gümrük birliği teorisinin GOÜ'lerdeki uzun dönemli değişimler göz önünde bulundurulacak yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirtir. O'na göre, bu ülkelerde ihracat sanayilerinin öncü sektörler olmaması nedeniyle ihracat sürecindeki yavaş büyümenin bir sonucu olarak ikameciliğe doğru güçlü bir yönelim olduğu görülmektedir. İç piyasa temelli yeni sanayiler yaratma çabalarının yüksek maliyetli üretim ve yanlış yönlendirilmiş kaynaklarla sonuçlanması gibi nedenlerle bu ülkelerde büyüme sınırlandırılmaktadır. Çünkü bu ülkeler, endüstriyel üretimde uzmanlaşamazlar ve ya optimum donatım düzeyi altında ya da aşırı kapasitede üretirler. Buna ilaveten, ham maddelere ulaşım ve coğrafi durum açısından olağan dışı bir avantaja sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşma fırsatlarını elde edemezler. Buna rağmen, zamanla büyük piyasa ve becerilere ulaşma, dışarıdan teknoloji ve bilgi ile birleşince büyük miktarda sanayi malı üretiminde makul düzeyde bir verimlilik yakalayabilirler. Böylece, bölgesel ticaret anlaşmalarının meydana gelmesi uzmanlaşma ve ticaret artışı için bir fırsat sağlayabilir.¹

GOÜ'ler, genellikle küçük iç piyasalara sahiptir ve bu nedenle gelişen ekonomik sektörlerin ulusal piyasalara entegrasyon potansiyeli genel olarak çok yüksektir. Ayrıca GOÜ'ler, sadece özel ve kamusal hizmetlerin desteklediği ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşan firmalardan dolayı ortaya çıkan kutuplaşma etkilerine karşı çok duyarlıdır. Bu nedenle GOÜ'ler arasındaki ekonomik entegrasyonlar, farklı üye ülkeler etrafında artan üretim ve refahın dağılımının daha eşitsiz olduğu sonuçlar doğurur. Adaletsiz dağılım etrafındaki sorunlar, bu tür ülkeler arasında kurulan entegrasyonların sınırlı başarı elde etmesi ya da başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olan faktörlerden biridir.²

Ekonomik entegrasyonun nihai amacı, üye ülkelerde geçici veya sürekli olarak büyümeyi hızlandırmaktır. Bu sebeple entegrasyonun faydaları ile ilgili tartışma, büyüme oranının, aksi halde gerçekleşecek olan orandan daha yüksek olup olmamasına bağlıdır. GOÜ'lerin pek çoğu, sanayi sektöründe gelecekteki büyüme imkânları ve kendi sanayi sektörlerini inşa etme beklentisi içindedir. Bu açıdan entegrasyon, sanayileşmenin hızlandırılmasındaki araçlardan birisidir. Uygulamada GOÜ'lerdeki sanayileşmenin GÜ'lerden

¹ R. F. Mikesell, "The Theory of Common Market and Developing Countries", *International Economic Integration*, (Ed. Peter Robson), Harmondsworth&Middlesex: Penguin Books, 1972, s. 192.

² Willem Molle, "Economic Integration and Equal Distribution", *The Inter-American Development Bank Working Paper Series*, No. 216, Washington, 1997(b), s. 34.

gelebilecek rekabete karşı geçici bazı koruma önlemlerini gerektirdiği açıktır. Bu noktada, ithal ikameci bir politikanın mı, ihracata dönük bir modelin mi sanayileşmede temel strateji olarak kabul edileceği önem kazanmaktadır. Bu bakımdan, entegrasyondan umulan ekonomik faydalara ulaşmanın alternatif yollarından bahsedildiği zaman, sanayileşme için farklı politikaların tartışmaya dâhil edilmesi gerekmektedir. Sanayileşme sürecinin hızlandırılması entegrasyonun temel amacı olmasına rağmen, pek çok GOÜ'de tarımın üretim ve istihdam açısından taşıdığı önem, entegrasyonun tarım üzerindeki etkilerini göz ardı etmeyi gerektirmektedir.³

2. Başarılı Bir Ekonomik Entegrasyon İçin Gerekli Koşullar

Ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmesi için pek çok koşulun varlığı gereklidir. Bunlar içerisinde en önemlisi, üye ülkelerin gelişmişlik düzeyi, üretimin yapısı ve faktör donanımıdır. Buna ilaveten, başta taşımacılık ve haberleşme olmak üzere alt yapı imkânları, ödemeler dengesi ve döviz kurları, ulusal egemenlik anlayışı, bölgesel yatırım politikaları, gelişmişlik farklarını telafi edecek politikalar, tamamlayıcılık ve rekabet durumları ve entegrasyonun genişliği sayılabilir.⁴ Bu şartların varlığını gerekli kılan nedenler bir entegrasyonun, zayıf ya da daha ileri aşamalarda merkezileştirme ve tekdüzeleştirme etkileri üzerinde odaklanmaktadır. Merkezileşmenin gerekliliği bir uluslar üstü kurumun varlığında ortaya çıkmaktadır ve bu tür kurumlar çerçevesinde ulusal ekonomik politikalar önemli değişimler geçirmektedir. Bu çerçevede bazen merkezileşme, koordinasyondan daha etkin bir fonksiyon icra edebilir.⁵

İktisat teorisinin ekonomik entegrasyonların politik sonuçları konusundaki açıklamaları yeterli değildir. Bunun yanında başarılı bir entegrasyonun ön şartının makro ekonomik istikrar olup olmadığı konusunda da tam bir uzlaşma yoktur. Bazı yazarlar, entegrasyonun istikrar olmadan mümkün olmayacağına inanırken, diğer bazıları entegrasyonun istikrardan öncelikli olduğu ve istikrarı teşvik edeceğini ileri sürmektedir. Aynı zamanda istikrarsızlığın yayılcı olup olmadığı ve öyle ise hangi mekanizma ile diğerlerine iletiildiği de çözümlenmemiştir. Tarifelerin ve tarife dışı engellerin çıkış noktası, entegrasyonların fayda veya zararlarının nasıl dağıtılacağı sorununu belirleyecektir.⁶

Bu çerçevede özellikle büyük oranda başarısız entegrasyona sahne olmuş Güney Amerika ülkelerinde yaşanan tecrübeler ışığında, GOÜ'lerin entegrasyonlarla ilgili olarak dikkatli olmaları gerekmektedir.

3. Gelişmekte Olan Ülkeleri Entegrasyona Yönelten Etkenler

1990'lardan itibaren, GOÜ'lerde bölgesel ekonomik bütünleşme açısından büyük bir artış yaşanmış, daha önceden var olan hareketler genişletilmiştir. Ticaret serbestleşmesi için belirli bir takvim izleyen ASEAN, Latin Amerika'da MERCOSUR, Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU) ve piyasa entegrasyonu için formüle edilmiş yeni bir stratejiye sahip olan Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) bu konudaki örneklerden bir kaçısıdır. Bu girişimler, GÜ'lerdeki yeni ve derinleştirilmiş (AB'nin genişlemesi ve NAFTA'nın kurulması ile ortaya çıkan) bölgesel entegrasyonlarla aynı anda ortaya çıkmıştır.⁷

GOÜ'leri, bütünleşmeye iten pek çok faktör vardır. Bu faktörler, coğrafi, politik ve ekonomik olarak pek çok alt başlık halinde incelenebilir. İlk iki faktörün, son faktörle olan ilgisi çok açık olduğu için gerçek nedenler genellikle ekonomik etkenler çerçevesinde toplanmaktadır.⁸ Avrupa'daki bütünleşme girişiminde politik amaçların çok büyük bir önemi olmasına rağmen, en azından, sanayileşme ve kalkınma sorunları ile mücadele eden GOÜ'ler için ekonomik faktörlerin daha fazla bir önceliğe sahip olduğu belirtilebilir. Temel olarak, bütünleşme projelerinde refahtaki artış amacı ekonomik faaliyetlerin temel nedendir. Ekonomik refah artışı, üretilen mal miktarındaki değişim, yerli ve yabancı mallar arasındaki ayrımcılık düzeyindeki değişim, farklı uluslar arasında gelirin yeniden dağılımı ve ülkelerde gelirin yeniden dağılımından etkilenmektedir.⁹

Fakat örneğin AB'de uygulanan gümrük birliği ile GOÜ'ler arasında kurulan bir gümrük birliğinin karşılaştırılmasında amaçlar açısından bazı farklılıklar bulunmaktadır. İktisatçılar AB örneğindeki gümrük birliğinin dünya refahı üzerindeki etkisi ile ilgilenmelerine karşılık, örneğin Batı Afrika Ortak Pazarı'nda (WACM) uluslararası ticaret akımlarının etkisi oldukça düşüktür. İkinci örnekte, entegrasyonun üye ülkeler üzerindeki etkisi daha fazla önemlidir. Buna göre, ticaret saptırma gibi ticaret yaratma da faydalı olabilir. AB'de ticaret saptırma zararlı olarak kabul edilebilir; çünkü bu tam istihdam düzeyindeki kaynakların daha etkin olandan daha az etkin olana doğru kötü tahsisine işaret etmektedir. Fakat GOÜ'lerde ticaret saptırıcı faaliyetlere çekilen işgücü, daha önceden işsiz ya da aşırı istihdam durumunda olabilir ve fırsat maliyeti bu yüzden sıfıra yakındır. GOÜ'lerde ticaret saptırıcı etki, "iki kötünün daha iyisi" olarak karşılanabilir. Bazı örneklerde, GOÜ'ler arasında yapılan entegrasyonla-

³ F. Kahnert, P. Richards, E. Stoutjesdijk, P. Thomopoulos, *Economic Integration Among Developing Countries*, Paris: Development Centre of the OECD, 1969, s. 12-13.

⁴ Emin Ertürk, *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1993, s. 83-90.

⁵ Tinbergen, Jan. *International Economic Integration*, Amsterdam&London&New York: Elsevier, 1965, s. 67-74.

⁶ Caren Addis and Mathew Verghis, "Economic Integration In The Western Hemisphere: A Rapporteurs' Report", *The Helen Kellogg Institute for International Studies Working Paper*, No: 207 (April 1994), University of Notre Dame, s. 30.

⁷ Walter Kennes, "Developing Countries and Regional Integration", http://www.euforic.org/courier/165e_ken.htm, (27 Şubat 2003).

⁸ Josef C. Brada ve José A. Méndez, "Political and Economic Factors in Regional Economic Integration", *Kyklos*, Vol. 46, No: 2 (1993), s. 6-9.

⁹ Bela Balassa, *The Theory of Economic Integration*, Homewood&Illinois: Richard D. Irwin Inc., 1961, s. 6, 11.

rın döviz tasarrufu, ölçek ekonomisi ve emek verimliliği gibi fırsatlar yarattığı görülmüştür.¹⁰

4. Gelişmekte Olan Ülkeler Arasındaki Ekonomik Entegrasyonların Problemleri

GOÜ'ler arasındaki entegrasyonlarda geleneksel olarak tarife indirimleri mekanizması ile ilgili sorunlar, Balassa'ya göre, serbest ticaret bölgesinin mi, yoksa gümrük birliğinin mi oluşturulmasının daha etkin olacağı, korumacı politikaların uygulanması, karşılıklı sorunları, bölge içi farklılıklar, kutuplaşma ve ödeme sistemleri gibi konularda yoğunlaşmaktadır.¹¹

Uygun Tarife Düzeyi ve İthal İkameci Politikalar: Genellikle, tek tek ülkelerin gümrük vergisi oranlarından daha düşük bir ortak tarife uygulaması, gümrük birliğinin ticareti saptırıcı etkisi ve ölçek ekonomileri aracılığıyla maliyetleri düşürerek korumacı bir etkiye sahiptir. Bu noktada, uygun bir tarife düzeyi ve yapısının ne olacağı sorusu önem kazanmaktadır. Genel bir kural olarak ortak tarifelerin, ödemeler dengesinin izin verilen düzeyi sürdürülerek ekonomik büyümeyi hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Fakat bu amaç, tarifelerin oluşması süresince gerçekçi döviz kurlarının uygulanmasını gerektirir. Öyle görünür ki, bir GOÜ'ler birliğindeki ortak tarife, ulusal tarifelerin ortalaması olarak oluşturulmamalı ve iki farklı karar alınmalıdır. İlk karar, birlikteki ekonomik büyüme amacıyla uyumlu olarak, sanayi malları üzerinde ortalama bir tarife oranı seçimi ile; ikinci karar, sosyal ve özel verimlilik farklarından doğan uygun düzenlemelerle tarafsızlık ölçütü uygulandığı zaman tarifelerin yapısı ile ilgilidir.¹²

Ayrıca yüksek tarifeler, ithal ikameciliği desteklemek için gereklidir ve aynı zamanda hızla genişleyen kamu sektörü için önemli bir fon kaynağı olmuştur. Bu içe dönük ticaret politikası, aşırı değerli kurlara neden olan sınırlayıcı döviz politikalarını güçlendirmiştir. Pek çok GOÜ küçük ekonomiye sahip olduğu için, bu politika bölgesel ölçekte de sürdürüldüğü takdirde daha iyi bir şansa sahip olunacağı düşünülmüştür. Bu düşüncenin altında yatan bir faktör ise bölgesel endüstriyel planlama olmuştur. Buna göre sanayiler, üye ülkeler arasında paylaşılacak ve tüm bölgesel pazara arz edilecekti. Bu stratejinin başarısız olmasının temel nedeni, üretim kapasitesinin yetersiz kullanımı ve rekabet eksikliğinin olmasıdır. Bu faktörler teknolojik yenilikleri teşvik etmemiş ve ihracatı engelleyen güçlü bir etki yapmıştır.¹³

Karşılıklılık (Mukabele) Durumu: GOÜ'lerdeki entegrasyonlarda (özellikle Latin Amerika'da) üye ülke-

ler arasındaki "karşılıklılık" (reciprocity) ihtiyacı sorunu da tartışma alanındaki konulardan birisidir. Karşılıklılığın, her bir ülke için bölge-içi denge (hiçbir ülkenin ihracatının diğer üyelerden ithal ettiğinden çok olmaması) anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Buna rağmen, bölge-içi denge üzerinde yapılan bu vurgu uluslar arası ticarete ilave kısıtlılıklara neden olacağı için yanlış yönlendirilebilir. Bölge-içi ticaret dengesi için alınan önlemler, toplam ödemeler bilançosunda bir dengesizliğe neden olabilir ve ilave önlemlerin uygulanmasını gerektirebilir. Sonuçta ticaret azalabilir. Balassa bu anlamda karşılıklılık kavramını kutuplaşma eğilimlerinin ortaya çıkmasına neden olan yapay önlemlerle dağıtılan fırsatların eşitlenmesi olarak ifade etmektedir. Karşılıklılığın bu tarz bir yorumu, bölge-içi ekonomik büyüme farklılıklarının dik-kate alınmasını gerektirmektedir.¹⁴

Ekonomik Yapı: Uluslararası ticaret teorisinin temelinde bulunan varsayımlar, teorisin kendisi kadar önemlidir. Çünkü bu varsayımlar, tam istihdamın ve aşırı kapasitenin bulunmaması, fiyatların marjinal maliyetlere eşit olması, üretim yapısının düzenlenmesindeki geçici zorlukların dik-kate alınmaması ve hesaplama, refah, ya da hayat standardına yol açan nedenlerin serbest ticaret fiyatlarında üretimin değerine eşit olması gibi bazı ön koşulları gerektirmektedir.¹⁵ Bu varsayımların, GOÜ piyasaları için büyük oranda geçerli olmadığı belirtilmelidir.

Üstelik GOÜ'lerde sanayinin yapısı daha çok emek yoğun mallar üzerinde odaklanmıştır ve bu bağlamda rekabetçi bir görünümde dirler. Fakat geleneksel gümrük birliği teorisindeki rekabetçi ekonomiler arasındaki entegrasyonların ticaret yaratıcı etki meydana getireceği ile ilgili varsayımlar GOÜ'ler için geçerli değildir. LAFTA'da yaşanan hayal kırıklığı bu tezi doğrulamaktadır. GOÜ'ler arasındaki entegrasyonların büyük bölge-içi ticaret artışı meydana getirememesi bu tezi doğrulamaktadır.¹⁶ Aynı şekilde Asya'daki ilk bölgeselleşme girişimlerinden birisi olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'ni (RCD) oluşturan ülkelerden İran'ın üretiminin %69'u, Pakistan'ın üretiminin %82'si ve Türkiye'nin üretiminin %57'sinin hafif sanayi ürünlerinden oluşması (1962–1963 yıllarında) rekabetçi ülkeler olarak böyle bir entegrasyon girişiminden yeteri kadar kazanç elde edememelerine neden olmuştur.¹⁷

Entegrasyonların ekonomik etkilerini değerlendirmek için temel bir kriter olarak dinamik etkinlik tercihi, entegrasyonların kaynak tahsisi ve büyüme üzerindeki yansımalarını incelemeyi gerektirmektedir. Bunun yanında bir birlik çatısı altında entegrasyonların potan-

¹⁰ Mordechai E. Kreinin, *International Economics: A Policy Approach*, Fort Worth: Dryden Press, 1995, s. 222.

¹¹ Balassa, Bela. *Economic Development and Integration*, Mexico: Centro De Estudios Monetarios Latinoamericanos, 1965, s. 111–126.

¹² Balassa (1965), a.g.e., s. 115-117.

¹³ Kennes, (27 Şubat 2003), s. 2.

¹⁴ Balassa (1965), a.g.e., 120-122.

¹⁵ Rolf Sannwald ve Jacques Stohler, *Economic Integration: Theoretical Assumptions and Consequences of European Unification*, (Çev. Herman F. Karreman), New York: Greenwood Press, 1969, s. 19.

¹⁶ Peter Robson, *The Economics of International Integration*, London&New York: George Allen&Unwin, 1998, s. 270.

¹⁷ Kahnert vd., a.g.e., s. 147.

siyel yararlarını görmek için gerekli olan politik önlemleri de dikkate almak gerekir. Kaynak tahsisi, büyüme ve ekonomik politikalar arasındaki ayırım bu noktada büyük önem kazanmaktadır.¹⁸

Kutuplaşma: Gelişme düzeyleri farklı ülkelerin entegrasyonları halinde serbest piyasa dengesizlikleri ortaya çıkabilir. Böylece zenginler daha zengin, fakirler de daha fakir olur. Myrdal'ın ortaya attığı bu görüş "kutuplaşma teorisi" olarak adlandırılır. Yeni sanayiler veya bebek endüstrileri bu çerçevede büyük zarar görür. Bunun yanında GOÜ'lerdeki nitelikli işgücü ve sermaye gibi kıt üretim faktörleri, yüksek gelir beklentisiyle GÜ'lere göç etmek isterler ve büyüme hızı bundan olumsuz etkilenir. Bu nedenle, entegrasyon üyelerinin benzer gelişme düzeyinde olmaları bir zorunluluk olarak ifade edilir. Bu teoride ifade edilen olumsuz etkiler, aynı bölgenin farklı gelişmişlik düzeyinde bulunan ülkeleri için de geçerlidir. Bölgesel kalkınma programları uygulanarak bu tür iç entegrasyon sorunları aşılmaya çalışılır.

Bu açıdan GOÜ'ler entegrasyonların daha çok dinamik (uzun vadeli) etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim Jovanovic, ekonomik entegrasyonu küçük ve orta büyüklükteki ülkeler için, faydaları uzun dönemde görülebilecek ve çıkarların kısa dönemli maliyetlerden daha büyük olacağı bir strateji olarak öngörmektedir. Bunun nedeni, büyük ve gelişmiş ülkelerin dış ekonomik ilişkilere, küçük ülkelerden daha az bağımlı olmalarıdır.¹⁹

Bu bağlamda, "yakınlaşma" (convergence) ve "uzaklaşma" (divergence) olarak ifade edilen ayrıma dikkat çekmek gerekecektir. Neo-klasik uluslararası ilişkiler teorisine göre, ekonomik süreç gelir ve servet düzeylerini yakınlaştırmaktadır. Bu teori uluslararası bölge-içi ilişkilere çevrilerek uygulanırsa, bir ekonomik sistemi istikrarlı bir dengeye getirebilecek temel bir faktör olarak ticaretten daha çok üretim faktörlerinin hareketliliğine ulaşılır. Böylece merkezi olmaktan daha çok çevresel etkilerle bu yakınlaşma sağlanarak daha yüksek büyüme hızına ulaşılır. Fakat yakınlaşma modelinde, adaptasyonun zaman alması, mobilitenin engellenmesi, gizli anlaşmalarla serbest rekabetin zayıflatılması, kaynaklardan yeterli oranda yararlanılamaması ve teknolojinin kolayca bölgenin diğer kesimlerine dağılamaması gibi nedenlerle eşitsizliklerin meydana geldiği görülür. Ampirik bulgular, GOÜ'ler arasındaki bölgesel işbirliği çabalarında yakınlaşma eğilimlerinin meydana geldiğini göstermektedir. Sistemin yakınlaşmadan çok uzaklaşmaya sürüklendiğini ileri süren diğer okul (Myrdal gibi) ise, ilk aşamadaki büyük eşitsizlikler, katı bazı durumlar ile

piyasa ve sosyal güçlerin serbest hareketinin artan dengesiz bir gelişmeye neden olacağını ileri sürmektedir. Bu sav, hem uluslararası hem de bölge-içi düzeylerde ileri sürülür ve teknolojinin uzaklaşma teorisinde önemli bir rol oynadığı iddia edilir. Düşük gelir düzeyine sahip bebek endüstrilerin bu konuda en fazla zarar gören sektörler olacağı, artan faktör hareketliliğinin bu ayrışmayı hızlandıracağı ileri sürülür. Böyle bir sonuç, sadece GOÜ'lerde değil GÜ'lerde (AB'de bile²⁰) de görülebilir.²¹

Bu konuda belirleyici olan, üye ülkelerin diğerlerine ve üçüncü ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlük yapılarıdır. Bu alanda yapılmış bir çalışma, düşük gelirli ülkeler arasındaki serbest ticaret anlaşmalarının, üye ülke gelirlerinde uzaklaşmaya, yüksek gelirli ülkeler arasında ise yakınlaşmaya öncülük ettiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre, GOÜ'ler için serbest ticaret anlaşmaları, güney-güney rotasında olmaktan çok güney-kuzey rotasında olursa sonuçlar açısından daha iyi olacaktır.²²

5. Eski ve Yeni Uygulamalardan Alınacak Dersler

1960'ların başlarında Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde çok sayıda ticaret entegrasyonu projesi faaliyete geçmeye başlamıştır. Bu projeler, Balassa'nın serbest ticaret bölgeleri (LAFTA, CARIFTA), gümrük birlikleri (CACEU, WACU), ortak pazarlar (CACM) ve ekonomik topluluklar (WAEC, ECOWAS, CARICOM) şeklinde dört aşamalı sıralamasının her türünü yansıtmıştır. Bu dönemde Asya, bu türlerin hiç birisine uygun bir örneğe sahip olamamıştır. ASEAN büyük oranda etkin olmayan bir tercihli tarife anlaşmasına ve Andean basit bir OGT sistemine sahip olmasına rağmen bu girişimler ticaret entegrasyonundan çok endüstriyel planlama projeleri olmuştur. Bu projelerin tamamı ya hızlı bir şekilde sona ermiş (LAFTA gibi) veya tamamen çökmüş (EAC gibi) ya da hemen hemen tümüyle durgunluk dönemine girmiştir (CACM ve diğer projeler gibi). Bu projelerin yaşadığı tecrübelerden şu sonuçlar çıkarılabilir:²³

- Bölge-içi rekabet teşvik edilmekten çok engellenmiştir.
- Bölgesel arz, tamamlayıcılıktan çok rekabetçi bir görünümüne sahip olmuştur ve bu ekonomilerin sektörel yapılarını şekillendirme potansiyelinin daha çok tamamlayıcılığa yönelmesi kısa dönemde küçük boyutta kalmıştır.
- Kısa dönemde dağılımla ilgili çatışmalar, orta vadede tahsile ilgili düşüncelere baskı yapmıştır.
- Dış şoklara karşı korumasızlık ve/veya düşük gelir

¹⁸ Balassa (1961), a.g.e., s. 14-15.

¹⁹ Miroslav Jovanovic, *International Economic Integration*, London&New York: Routledge, 1992, s. 1-2.

²⁰ Grzegorz Gorzelak, "Regional Development in Central Europe and European Integration", *Informationen zur Raumentwicklung*, Heft 11/12.2001, s. 744.

²¹ Willem Molle, "Economic Integration and Equal Distribution", *The Inter-American Development Bank Working Paper Series*, No. 216, Washington, 1997(b), s. 1-3.

²² Anthony J. Venables, "Regional Integration Agreements: a Force for Convergence or Divergence?", *Annual Bank Conference on Development Economics*, Paris (June 1999), s. i-ii.

²³ Rolf J. Langhammer, "The Developing Countries and Regionalism", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 30, No: 2 (June 1992), s. 214-215.

düzeyi, dinamik etkilerin (teknoloji, ürün yenilikleri ve yabancı yatırımlar) hızlı bir şekilde ortaya çıkmasını engellemiştir.

- Net ithalatçı ülkelerin kısa dönemde gelir kayıplarını telafi edecek hiçbir sürükleyici ülke bu projelerde bulunmamaktadır.

- Bu tecrübelerin hiç birisi, sektörel serbest ticaret anlaşması ya da tercihli ticaret anlaşmasından daha ileri bir başarı elde edememiştir.

Bölgesel entegrasyonların ithal ikameci aşaması ile ilgili olarak GOÜ'lerden oluşmuş bölgesel guruplar için dört temel yaklaşım (bazen bunların bileşimi) bulunmaktadır. "Klasik yaklaşım", gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi aracılığıyla bütün ya da pek çok ürün için ticaret serbestleşmesi ile ilgilidir. Tamamlayıcılık anlaşması olarak bilinen "ikinci yaklaşım", temkinli bir çerçevede üretimin planlı bir şekilde geliştirilmesinde mevcut bazı sanayi ve ürün gurupları için ticaretin serbestleşmesini ifade eder. "Üçüncü yaklaşım" özel ürün ve sanayiler için sınırlı olup ölçek ekonomilerden yararlanan yeni bölgesel ölçekli sanayilerde yatırımları teşvik eden önlemleri ifade eder. "Dördüncü yaklaşım" ise, tam serbest ticaretten daha çok belirli bölgesel ürünler ve endüstriler için tercih sınırlarının özel üyelerin gizliliğinin hazırlanmasına dayanır. Klasik yaklaşım dışında bu yaklaşımların hepsinde amaç, kazanç getiren bölgesel uzmanlaşmayı teşvik etmek ama dağılımla ilgili kısıtlılıklara karşı koymak olmuştur.²⁴

Bununla birlikte, bölgesel entegrasyonun, sadece belli ekonomik ve ekonomi dışı faktörlerin yerine getirilmesiyle başarılabilirliği belirtilmelidir. Bunların en önemlileri yapısal istikrar (barış ve güvenlik), hukukun üstünlüğü, iyi yönetim ve makro ekonomik istikrardır. Bu faktörlerin bölgesel entegrasyonların gelişim süreci üzerindeki etkileri oldukça büyük olmuştur. Bölgeselleşmenin ilk dalgasına dâhil olan ülkelerin pek çoğunda, bu koşullardan bir ya da bir kaç ile ilgili önemli sorunlar bulunmaktaydı.

Bunlardan, örneğin iyi yönetim eksikliği, bir bölgede ulusal sınırlardan geçen mal akımını kısıtlayan yasal olmayan tarife engellerinin oluşmasına neden olabilir. Yine şayet üye ülkelerden birinde dış ve iç çatışma varsa, ekonomik entegrasyona yönelik gerçekçi yaklaşımların bulunmayacağı beklenir. Yetersiz kurumsal düzenlemeler de bu problemlerin büyümesine katkı yapar. Üstelik birçok değişik faktörün etkisiyle GOÜ'ler, yakın zamanlarda kazanmış oldukları egemenliğin paylaşılmasını gerektiren uluslar üstülük konusunda istekli değildirler. Yaklaşık tüm örneklerde sonuç, zayıf ve yetkisiz temsilcilerin bulunduğu bölgesel kurumların oluşturulması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, kaçınılmaz olarak kaynak kıtlığından ve

personel yönetimindeki politik müdahalelerden dolayı gelişmemektedir.²⁵

Bunlar dışında GOÜ'ler arasındaki entegrasyon başarısızlıklarını açıklayan diğer iki neden, üye ülkeler arasındaki farklılıklar ve altyapıdaki yetersizliklerdir. Politik sistemlerde, kültürde, tarih ve dilde olduğu gibi gelir düzeyi, kalkınma düzeyi, ekonomik büyüklük, sanayileşme düzeyinde de pek çok farklılık noktası vardır. Bu tür ayrışmalar, entegrasyonun sürdürülmesi için çok karmaşık ve maliyetli bir yapı sağlar. Entegrasyonun yararlarının dağılımı ile ilgili gelir düzeyindeki ayrışma etkileri sıkça abartılır. Çünkü uzun dönemde entegrasyon, kısa dönemde (geçiş dönemi) kazançlar düzgün bir şekilde dağılmamasına rağmen, bu farklılıkları azaltma eğilimindedir. Şayet entegrasyon, ticaret serbestleşmesinin ötesine geçerse (faktör hareketliliği ve ortak politikalar başarılı olursa) bu ayrışma noktaları hızla azalacaktır. Taşımacılık ve haberleşme altyapısının eksikliği, birçok GOÜ arasındaki ticareti zor ve maliyetli hale getiren önemli bir unsurdur. Bu özellikle, denizlere kapalı ülkeler için önemlidir. Nitekim taşımacılığın geliştirilmesi AB'nin bölgesel işbirliği projelerinde büyük bir öncelik taşımıştır. Fakat bu faktör, entegrasyonun ilerlemesi önünde gerçek bir engel değildir. Başarılı bir entegrasyon, sınırlar arası taşımacılık ve haberleşme yatırımlarından artan bir gelir sağlanmasına neden olacağı için, önceki duruma göre daha iyi bir alt yapının kurulmasına da yardımcı olabilir.

Bu bağlamda 1970'lerin sonlarında GOÜ'ler arasındaki entegrasyonlar, ya programlarını değiştirmiş ya da yeniden kurulmuştur. Örneğin LAFTA, daha çok iki taraflı özel düzenlemeler için bir araç ama serbest ticaret bölgesi olmaktan uzak gevşek bir örgüte (LAIA) dönüşmüştür. Orta Amerika'da CACM'yi yeniden aktif hale getirme girişimleri devam etmektedir. Doğu ve Güney Afrika'da ise yeni bir tercihli ticaret bölgesi kurulmuştur. Bu son proje, 20 zayıf ve benzer alt-orta gelir gurubu ekonomilerine sahip bir serbest ticaret bölgesi kurma yolundadır. 1980'lerin sonunda Asya'da sadece ASEAN tercihli ticaret anlaşması vardı ve tercihler için uygun mal demetlerinin az olması ve gereksiz tarifeler nedeniyle önemsiz ticari etkilere sahip olmuştu. Bazı problemlere rağmen, ASEAN serbest ticaret bölgesi 2007'de serbest ticaret bölgesine geçmeyi planlamaktadır.²⁶

Yeni bölgesel girişimlerin öncülükleri olarak 1991'de Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında kurulan MERCOSUR, 1992'de kurulan AFTA, 1993'te hayata geçen NAFTA ve 1994'te başlayan Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (UMEOA) sayılabilir. CACM, CARICOM ve Andean Paktı ise yeniden yapılanan entegrasyon girişimleri olmuştur. Bu yeni girişimler, öncekilerden tamamen farklı ulusal ve küresel özelliklere sahiptir.²⁷

²⁴ Robson (1998), a.g.e., s. 272-273.

²⁵ Kennes, a.g.e., s. 3.

²⁶ Langhammer, a.g.e., s. 216.

²⁷ Robson (1998), a.g.e., s. 278-279.

Yeni entegrasyon girişimlerinin geçmişteki girişimlere göre başarılı olmak için daha büyük şansa sahip olduğu düşüncesini etkileyen temel neden, yeni girişimlerin çok farklı politik ve ekonomik şartlarda ortaya çıkmasıdır. Çünkü Soğuk Savaş sona ermiş ve belli anlaşmazlıklar sona ermiştir. Buna ek olarak, demokrasi ve sivil toplum gibi unsurlar gelişmiş, daha açık ve piyasa güçlerine dayalı politikalara geçilmiştir. Makro politikaları daha istikrarlı olan GOÜ'ler, uluslar arası ekonomik kurumlarla daha yakın bir işbirliği içerisinde. Aynı zamanda, 1970 ve 1980'li yıllarda GOÜ'leri olumsuz etkileyen ekonomik şoklar (mal fiyatları, faiz oranları ve döviz kuru hareketleri) azalmıştır. Bu bağlamda yeni entegrasyon girişimleri, artık yüksek koruma duvarları ve ithal ikameci bölgeselleşmeye atıfta bulunmamakta, daha çok dışa açık bir yapı göstermektedir. Buna ilaveten, bölgeselleşme kavramı, "ortak teknik standartlar, ortak politikalar, yatırım düzenlemeleri, hizmet donanımları ve hükümet kazançları" gibi farklı sınır ötesi konularla genişletilmektedir. Özellikle bilgi ve haberleşme konularındaki (sermaye hareketliliğini artıran) teknolojik yenilikler, büyük sanayileşmiş ülkelerde bile ulusal ekonomik politikaların sınırlarını ortaya çıkarmaktadır. Bölgeselleşme üzerindeki bu tartışma, fırsat ve tehditleri aynı anda gösteren küreselleşme sürecini ihmal edemez. Bu açıdan pek çok GOÜ'de, kendilerini hazırlamadıkları sürece bu dönemde kaybedebilecekleri yönünde doğal bir endişe vardır.²⁸

Bu noktada, GOÜ'ler arasındaki yeni bölgeselleşme dalgası, üretimin artan oranda küreselleşmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, ticaret üzerindeki doğal engelleri azaltan taşımacılık ve haberleşme alanındaki teknolojik gelişmeleri teşvik etmektedir. Küresel finansal serbestleşme, çok uluslu firmaların bir parçası olan üretim ve yatırım organizasyonlarında yeni stratejilerin izlenmesini kolaylaştırmakta ve bu gelişme 1990'lardan itibaren doğrudan yabancı yatırım (DYY) akımlarının olağanüstü artış göstermesini sağlamaktadır. Teknoloji, eğitim ve ticari akımlar artan sayıda GOÜ'nin dünya ekonomisine entegre olmasını etkilemiştir. Bununla birlikte, DYY'lar büyük oranda kutuplaştığı için, GOÜ'ler açısından bölgeselleşme, üretimin küreselleşmesinden elde edilecek kazançlardan dışlanmamak için bir araç olarak algılanmaya başlamıştır. Yine de DYY stratejileri, büyük oranda ölçek ekonomileri ve ulaşım maliyetlerinin nispi önemiyle bağlıdır. Bu bağlamda bölgesel entegrasyonlar, DYY'lar için ölçek ekonomileri ve ulaşım maliyetleri nedeniyle cazip kazançlar sağlayabilir. DYY akımları, özellikle büyük piyasalara girme umudu çerçevesinde yönlendirilebilir. Küçük piyasalar için ise bu noktada sorunlar meydana gelebilir.²⁹

Buna göre, eski entegrasyon girişimlerindeki DYY'lara karşı olan araçlar değişmekte; yatırım akımları, özellikle büyük tüketici kitlesine sahip piyasalar için

teknolojik gelişme, istihdam ve ihracat artışı gibi değişkenleri etkileyerek ulusal ekonomiler için cazip hale gelebilmektedir. Zevk ve tercihlerde meydana gelen homojenleşme unsurunun da yatırımların etkinliğinde önemli bir paya sahip olduğu belirtilebilir.

6. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO): Tarihsel Gelişim ve Amaçlar

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO), kuruluşu oldukça eski bir tarihe dayanmasına rağmen, gelişmekte olan ülkelerin kurmuş oldukları entegrasyon hareketleri içerisinde, nispeten az gelişmiş örgütlerden birisidir. Soğuk Savaşın bir ürünü olan ve Batı Avrupa'daki bölgeselleşme hareketlerine paralel olarak Asya'da ortaya çıkan bu organizasyon, İran'da yaşanan devrim sebebiyle 1980'lerde 10 seneden daha uzun bir süre atıl kalmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla, Asya'da yeni ekonomik fırsatların ortaya çıkması, İslam ülkeleri arasında da büyük coşku meydana getirmiştir. ECO, bu tarihi gelişmeden bağımsız kalmamış, yeni bağımsız olmuş Türk ve Müslüman halklara sahip bu ülkeleri de bünyesine dâhil etmek için harekete geçmiştir. ECO bu noktada, bir yandan klasik bir bütünleşme hareketinin özelliklerini taşımakta, diğer yandan da, içinde herhangi bir Arap ülkesine yer vermeyen dinsel öncelikli bir hareket olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü halkı Müslüman olmayan Kafkasya'da bulunan Ermenistan ve Gürcistan aynı coğrafyada yer almalarına karşılık, ECO'ya dahil edilmemiştir. ECO, bünyesinde uzun zaman birbiriyle rekabet eden Türkiye ve İran gibi ülkelerin bulunması yanında, yine uzun yıllar dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin devam ettiği Türkiye, Pakistan ve Afganistan gibi değişik ülke kombinasyonlarının da bulunması ve bu ülkeler arasında var olan rekabet ortamı ile oldukça ilginç bir bölgesel oluşum olarak göze çarpmaktadır.

Tarihsel Gelişim: ECO, uluslararası bölgesel bir organizasyon olup, 1985'te üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini desteklemek amacıyla İran, Pakistan ve Türkiye tarafından kurulmuştur. Bu açıdan ECO, yeni kurulmuş bir örgüt değildir ve temeli 1955'te kurulan CENTO'ya dayanmaktadır.

CENTO'nun iktisadi kanadı olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD), çıkış noktası itibarıyla Bağdat Paketi ve CENTO'ya (Merkezi Anlaşma Örgütü) dayanmaktadır. CENTO, temelde bir savunma örgütü olmasına rağmen, haberleşme ve ulaşım üzerinde yoğunlaşmış kalkınma programları sonucunda ekonomik bir boyut da kazanmıştır. Karşılıklı ulaşım ve telekomünikasyon ağı, askeri işbirliğini garantiye alan ve destekleyen temel faktörler olmuştur. Bu yüzden CENTO çerçevesinde birçok kara, deniz ve hava projeleri hazırlanmıştır. Ayrıca, İngiltere ve ABD, telekomünikasyon ve bölgesel demiryolu projeleri için hem teknik bilgi hem de parasal yardımda bulunmuştur. Bu savunma paketi çerçevesinde ortaya konan projelerin ve

²⁸ Kennes, a.g.e., s. 4.

²⁹ Robson (1998), a.g.e., s. 279-280.

karşılıklı anlaşmaların ekonomik yönünün ağır basması sonucu, 12 Mart 1977'de imzalanan İzmir anlaşması ile bu teşkilatın ekonomik yanını teşkil eden RCD (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği) kurulmuştur. 1979 İran Devrimi ile beraber CENTO sona ermiş, RCD de uzun bir bekleme dönemine girmiştir. Bu bağlamda ECO, 1964'ten 1979'a kadar var olan RCD'nin devamı niteliğindedir. Bu çerçevede RCD'nin kendisi de Bağdat Paktı ile ortaya çıkmış olan CENTO'nun bir ürünüdür.³⁰

Temmuz 1964'te devlet başkanlarının yaptığı ilk toplantıda, RCD'ye üye ülkeler, bu üçlü işbirliği için hedeflenen şu amaçlara ulaşma konusunda bir sekreteryaya ve planlama komitesi kurulması konusunda anlaşmaya varmışlardır: Bu amaçlar; serbest ticaretin teşvik edilmesi; ticaret odaları arasında işbirliği yapılması; üye ülkeler tarafından finanse edilen ortak projelerinin yapılması; bölge çapında taşımacılık ve haberleşme ağlarının iyileştirilmesi; ortak bir deniz taşımacılığı ağı kurulması; bölgesel haberleşme maliyetlerini azaltılması; turizmin teşvik edilmesi ve vize sınırlamalarının kaldırılmasıdır.³¹

RCD projesi, üye ülkelerin iyi niyetli gayretlerine rağmen 1970'lerde hemen hemen bitme noktasına gelmiştir. Sonuç olarak RCD'nin gelişimi, çok marjinal ve haberleşme ve ulaştırma konularında yürütülen projelerin erken dönemdeki başarıları ile sınırlı kalmıştır.³² RCD, 1970'lerin sonlarında, İran devriminin yarattığı dalgalanma, Pakistan'daki politik istikrarsızlık ve Türkiye'nin AT ile ilişkilerine ağırlık vermesi ile birlikte güç kaybetmiştir. Politik karışıklıklar yüzünden bu üç ülke, kurulmasına karar verdikleri bir serbest ticaret bölgesi konusunda da başarısız olmuşlardır.³³ RCD'nin başarısızlıkla sonuçlanmasına ilave edilebilecek başka faktörler de vardır: Bunlar, İran'daki devrimden sonra patlak veren ve sekiz yıl süren İran-İrak savaşının yarattığı olumsuz etkiler, Afganistan'ın Sovyet işgaline maruz kalması ve Türkiye'de 1980'de meydana gelen askeri darbe nedeniyle oluşan istikrarsızlık sürecidir. Örneğin, İran'da yaşanan devrimden sonra iktidara gelen yeni yöneticiler ilk başlarda, Şah Dönemi'nin bir ürünü olarak saydıkları RCD'ye karşı güvensizlik için de yaklaşmışlardır.³⁴

RCD'nin Yeniden Aktif Hale Gelmesi ve ECO Dönemi: RCD, daha sonra ECO adı altında yeniden yapılanmıştır. ECO, 27-29 Ocak 1985 tarihinde bu isim altında ilk defa, İran Devrimi'nden sonra atıl duruma düşen RCD'nin bir devamı olarak, üye ülkeler arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini desteklemek amacıyla İran, Pakistan ve Türkiye tarafından bir protokol ile kurulmuştur. Protokolün üye ülkelerce onay-

lanması konusunda ortaya çıkan sorunlar sebebiyle yeniden bir duraklama dönemine girilmiştir. 1990 yılında ECO Yüksek Konseyi İslamabat'ta bakanlar düzeyinde bir araya gelmiş ve RCD'nin ana anlaşması olan 1977 yılındaki İzmir Anlaşması revize edilerek, ECO için yasal bir temel oluşturacak yeni bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile ECO daha rasyonel bir yapıya kavuşmuştur. Şubat 1992'de Tahran'da gerçekleştirilen zirve, ECO'nun canlanması, somut projelerle daha sağlam bir temele kavuşturulması ve Birliğin genişlemesi yönünde alınan kararlar açısından önemli bir adım olmuştur. Bu istikamette, Aralık 1992 tarihinde İslamabat'ta yapılan olağanüstü Bakanlar Konseyi toplantısında Afganistan, Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ın da katılımıyla birlikte ECO'ya üye olan devletlerin sayısı ona çıkmıştır.³⁵

1985'te üye ülkeler, RCD'nin örgütsel yapısını yeniden şekillendirmek ve örgütün adını ECO adıyla değiştirerek bir "tercihli ticaret anlaşması" çatısı altında işbirliğine gitmek konusunda karar vermişlerdir. Bu bağlamda 1990'ların başlarında ECO, özellikle ticaret, taşımacılık ve haberleşme gibi alanlarla hedeflenen bazı projelerin gerçekleştirilmesine yönelik çabalarla faaliyetlerini genişletmiştir. SSCB'nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan yeni bağımsız ülkeler, üyelerini ve faaliyet alanını genişletmek için bu örgüte fırsat sağlamıştır. Bağımsızlık sonrasında Kafkasya ve Orta Asya'da kötüye giden ekonomik gelişmeler ve bu ülkelerin Türkiye, İran ve Pakistan'la olan sosyo-kültürel ortak bağları, bölgede yeni bir ekonomik alan oluşturulması fikrini gündeme getirmiştir.

Aralık 1992'de 3 üyeden 10 üyeye yükselerek üye sayısını üç kat artıran örgüt, Avrasya'da yeni bir konum ve rol elde etmiştir. Bu tarihten sonra yapılan çeşitli toplantılarla ECO'nun yeniden yapılanması ve yeniden örgütlenmesi ile ilgili bir memorandum, 14 Mayıs 1996'da Aşkabat'ta yapılan toplantılar esnasında ECO Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından imzalanmıştır. ECO Bakanlar Konseyi'nin İzmir'de Eylül 1996'daki bu olağanüstü toplantısında ECO'nun temel sözleşmesini de içeren belgeler (yenilenen İzmir Anlaşması) sonuçlandırılmıştır. Bakanlar Konseyi, ECO'nun yeniden şekillendirilmesi ve yapılandırılması planını da onaylamış ve ECO üyesi ülkelerin temsilcileri tarafından İzmir Anlaşması ve ECO'nun Yasal Statüsü Anlaşması imzalanmıştır. Bu hareketlilik içerisinde, şu 10 belge 1997'nin başlarında ECO'nun yeni organizasyon yapısını etkileyen araçlar olmuştur: İzmir Anlaşması (revize edilmiş haliyle), ECO'nun Or-

³⁰ Bruno De Cordier, "The Economic Cooperation Organization: Towards A New Silk Road On The Ruins Of The Cold War", *Central Asian Survey*, Vol. 15 (1996) s. 47.

³¹ M. Haghighyehi, "Economic Cooperation Organization: A Preliminary Assessment", *Central Asia Monitor*, No. 1 (1995), s. 14-15.

³² Zia H. Hashemi, *Iran, Pakistan and Turkey: Regional Integration and Economic Development*, Lahore: Aziz, 1979.

³³ Muzaffer Dartan, "The Economic Cooperation Organization (ECO): Reality or Utopy?", *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (2000), s. 209.

³⁴ Kaveh L. Afrasiabi ve Yadollah Pour Jalali, "The Economic Cooperation Organization: Regionalization in a Competitive Context", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 12, No. 4 (Fall 2001), s. 66.

³⁵ De Cordier, a.g.e., s. 48.

ganizasyon Yapısı, ECO Sekreteryası'nın Organizasyon Planı, ECO'nun Yasal Statüsü Anlaşması, ECO üyeleri ve İran arasında ECO Sekreteryası'ndaki Haklar ve Ayrıcalıklarla İlgili Anlaşma, ECO'nun İşleyiş Kuralları, ECO'nun Fonksiyonel Yöntemi, ECO Bölgesinde Ekonomik İşbirliği Stratejisi, ECO Sekreteryası'nın Personel Düzenlemeleri, ECO Sekreteryası'nın Finansal Düzenlemeleri'dir.³⁶

İzmir Anlaşması, tarihsel gelişmelerle genişletilerek başka pek çok anlaşma ve plan, onaylanmıştır. Üye ülkelerce, Şubat 1993'te Pakistan'daki toplantıda Quetta Faaliyet Planı benimsenmiş, Temmuz 1993'teki İstanbul Deklarasyonu ile de "Uzun Dönemli ECO Planı" tasarlanmıştır. ECO Ulaştırma Bakanları da Ekim 1993'te Kazakistan'ın Almatı şehrinde, Almatı ECO Bölgesi Ulaşım Sektörü'nün Geliştirilmesi Planı'nı hazırlamışlardır. Bu plan, Ocak 1994'te Tahran'da dördüncü ECO Bakanlar Konseyi toplantısında onaylanmıştır. Mart 1995'te İslamabat'taki III. ECO toplantısında bakanlar, ECO Transit Ticaret Anlaşması ve ECO Üyesi Ülkelerin İşadamlarına Vize Kolaylığı Sağlama Anlaşması'nı imzalamışlardır. Aşkabat'ta Mayıs 1996'da gerçekleşen IV. Toplantıda ECO üyesi ülkelerin dışişleri bakanları ECO'nun yeniden yapılanması ve organizasyonunun yenilenmesi konusunda bir niyet bildirgesi imzalamışlardır. Bu toplantıda, Bakanlar Konseyi, Ekonomik İşbirliği Stratejisi ve Fonksiyonel Yöntemini de onaylamıştır. Eylül 1996'da İzmir'deki ECO Olağanüstü Bakanlar Toplantısı, İzmir Anlaşması da dâhil olmak üzere ECO'nun temel sözleşmeleri ile sonuçlandırılmıştır. Bu toplantı, ECO'nun yeniden yapılanması ve organizasyonu için Eylem Planı'nı onaylamış ve ECO üyesi ülkelerin temsilcileri/bakanları tarafından imzalanmış olan İzmir Anlaşması'nın onaylanmasına tanıklık etmiştir. 11 Mayıs 1998'de Almatı'daki Beşinci ECO toplantısında, Sekizinci Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda dışişleri bakanları tarafından imzalanan Transit Taşımacılık Anlaşması Taslağı ile birlikte ECO Eğitim Enstitüsü Sözleşmesi ve Kaçakçılık ve Gümrük İhlallerine Karşı İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu toplantıda, On Yıllık (1998–2007) ECO Taşımacılık ve İletişim Eylem Planı da onaylanmıştır.³⁷

Her iki yılda bir, bir üye ülkenin başkentinde yapılan ve 1992'deki genişleme sürecinden beri şimdiye kadar 9 kez gerçekleştirilmiş olan Devlet Başkanları Toplantısının sonuncusu Mayıs 2006'da Bakü'de yapılmıştır. Bu toplantılardan ilki 1992 Şubat'ında Tahran'da yapılmış ve bölge-içi ticareti teşvik etmek ve nihai olarak bölgesel ticaret önündeki engelleri tümüyle kaldırmak amacıyla tercihi tarifeler anlaşması imzalanmıştır. İslamabat'ta yapılan üçüncü toplantıda (Mart 1995) 6 ECO kurumunun oluşturulmasına (ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Sigorta Şir-

keti, ECO Denizcilik Şirketi, ECO Havayolları, ECO Kültür Enstitüsü ve ECO Bilim Fonu) ve 2 bölgesel anlaşmanın (ECO Transit Ticaret Anlaşması ve ECO Üyesi Ülke İşadamlarına Vize İşlemlerinin Kolaylaştırılması) imzalanmasına karar verilmiştir.³⁸ Diğer toplantılarda enerji konularında ortak hareket edilmesi ile ilgili gündem maddelerinin bulunması dikkat çekicidir.

ECO'nun Amaç ve Stratejileri: ECO'nun temel metni olan İzmir Anlaşması'na göre, bölgesel işbirliği, bölgesel ticaret imkânlarının artırılması, ECO kurumlarının etkin hale getirilmesi, sosyo-kültürel alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi gibi konulara yer verilmektedir.³⁹ Taşımacılık ve haberleşme sektörlerinin geliştirilmesi örgüt toplantılarında öncelikli maddelerdir. Nitekim ECO Bölgesi'nde modern bir taşımacılık ve iletişim altyapısının kurulması ve bu sürecin devam etmesi, 13–14 Mayıs 1997'de Aşkabat'ta yapılan Olağanüstü ECO Toplantısı'nda da temel gündemi oluşturmuştur. İletişim alanındaki büyük bir gelişme, Asya Geçişli Avrupa Fiber Optik Sistemi ile İstanbul-Tahran-İslamabat Optik Fiber Hattı'nın birleştirilmesinde olmuştur.

Bölge için ticaret de öncelikli bir alandır. 1991'de %10'luk bir tarife azaltımını içeren bir Tercihli Tarife Düzenlemeleri Protokolü imzalanması bölgede ticaret engellerini kaldırılması yolunda ilk adımı oluşturmuştur. Diğer iki anlaşma olan Transit Ticaret ve İşadamlarının Vize İşlemlerinin Kolaylaştırılması 1995'te İslamabat'ta toplanan III. ECO Toplantısı'nda imzalanmıştır. Her iki düzenleme de üye devletler tarafından parafe edilmiş ve uygulamaya girmeye başlamıştır. Düzenli olarak her yıl toplanan ECO Ticaret ve Sanayi Odası, üye ülkelerin iş çevreleri arasında etkileşim ve diyalogun kurulmasında önemli bir platformun kurulmasına hizmet etmektedir. Bu toplantılarla, ekonomik kalkınma sürecinde özel sektörün rolüne öncelikli olarak atıfta bulunmaktadır. Bu rolün bölgesel ticaretin artırılması yoluyla güçlendirilmesi için merkezi İstanbul olan ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulmuştur.⁴⁰

ECO'nun Örgütsel Yapısı ve Özellikleri: Bakanlar Konseyi, ECO'nun temel politika belirleyicisi ve karar alma organıdır. Vekiller Konseyi (COD), İran Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili Genel Müdürü'nden ve İran veya ECO'nun onayladığı üye ülke misyon başkanlarından oluşmaktadır. Sürekli Temsilciler Konseyi, ECO tarafından onaylanmış büyükelçilerden veya sürekli temsilcilerden oluşan Tahran temelli bir organdır. Bölgesel Planlama Konseyi ise, üye ülkelerin Planlama Kuruluşları başkanlarından veya hükümetler tarafından tayin edilen benzeri otoritelerden oluşmaktadır. Bakanlar Konseyi elde edilen sonuçları ve Konseyin onayına sunulan programları değerlendirmektedir.

³⁶ ECO Secretariat, <http://www.ecosecretariat.org>, (28 Şubat 2001).

³⁷ ECO Secretariat, *Economic Cooperation Organization: A Guide Book*, Tahran, Temmuz 1999, s. 4.

³⁸ International Monetary Fund, <http://www.imf.org/external/np/sec/decdo/eco.htm> (1 Ekim 2001).

³⁹ Resmi Gazete, 12 Eylül 1999, Sayı: 23814, Madde III.

⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Turkey and The Economic Cooperation Organisation", <http://www.mfa.gov.tr/grupa/af/eco.htm> (10 Mart 2002).

Kuruluşun dört uzman alt kuruluşu bulunmaktadır. Bunlar; ECO Sanayi ve Ticaret Odası, ECO Sigorta Merkezi, ECO Sigorta Kurulu ve ECO Ortak Sigorta Uyum Programıdır.

ECO'nun tüm aktivitelerini sekiz teknik komite planlamakta ve yürütmektedir. Bu komitelerin uygulama alanları; tarım, ekonomik ve ticari işbirliği, eğitim, bilimsel ve kültürel işbirliği, çevre ve sağlık, endüstriyel ve teknik işbirliği, ulaşım ve haberleşme, enerji ve uyuşturucu bağımlılığını önlemedir.⁴¹

İran, ECO Sekreteryası'na ev sahipliği yapmakta olup Mayıs 1996'da Aşkabat'taki Bakanlar Konseyi toplantısında benimsenen "İran ve ECO Ülkeleri Arasında ECO Sekreteryası'na Ait Haklar, İmtiyazlar ve İstisnalar Anlaşması" çerçevesinde istisna ve avantajlara sahiptir. Sekreteryaya, üye ülkeler tarafından üç yıllığına seçilen Genel Sekreter tarafından yönetilmektedir. Bu görev, üye ülkeler arasında sırayla yerine getirilmektedir. Sekreteryanın görevi, ECO aktivitelerinin gerçekleştirilmesine aracılık etmek ve koordine etmek ile Örgüt'ün toplantılarını yürütmektir. Sekreteryanın fonksiyonları ve yapısı, Bakanlar Konseyi tarafından belirlenen ECO Sekreteryası'nın işleyiş kuraları ve finansal yapısı tarafından yönlendirilmektedir.

Örgütün finansmanı, üye ülkeler tarafından belirlenen katkılarla sağlanmaktadır. 1992'de yaşanan genişlemeden sonra Sekreteryaya bütçesine yapılacak katkılarla ilgili ara bir düzenleme yapılmıştır. 1996 Mayıs'ında Aşkabat'taki 4. Zirve Toplantısında ECO'nun yeniden yapılanması ve 1 Ocak 1997'den itibaren yeni bir projenin uygulamaya konması benimsenmiştir. Buna göre, Türkiye, İran ve Pakistan'dan oluşan kurucu üye ülkeler bu dönemde ilk iki yıl boyunca ECO bütçesinin %90'unu, ikinci iki yılda da %75'ini karşılamayı üstlenmişlerdir.⁴²

ECO'nun bölgesel kurumları arasında ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Sigortacılık Şirketi, ECO Uzman Mühendislik Şirketi, ECO Denizcilik Şirketi, ECO Havayolları, ECO Ticaret ve Sanayi Odası ve ECO Sigorta Birliği bulunmaktadır. Özel kurumlar ise, ECO Kültür Enstitüsü, ECO Bilim Fonu ve ECO Eğitim Enstitüsüdür.⁴³ Bu organlar içerisinde temelde en önemlileri olarak Bakanlar Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Sürekli Temsilciler Konseyi ve Sekreteryaya yer almaktadır.⁴⁴

ECO'nun Kurulma Sebepleri ve Hedefleri: Tahran Toplantısı'nda ECO'nun yeniden aktif hale getirilmesi ve genişletilmesi amaçlanmıştır. Çünkü uzun zamandır pek çok problemle karşı karşıya olan bu bölgesel örgütün tarihi, bölge tarihini de derinden etkileyen dramatik ve jeo-stratejik değişimleri yansıtmaktadır. Geçmiş Soğuk Savaş dönemine uzanan ECO, Sov-

yet sonrası Orta Asya'da, ekonomik entegrasyon için bir çatı olmaya doğru evirilmeye çalışmaktadır.

Doğal olarak, her bir üye ülke, bölgesel hedeflerden çok ulusal önceliklere göre belirlenen ve ekonomik ve politik amaçlar çerçevesinde oluşan ulusal gündem etrafında strateji geliştirmektedir. Ulusal ve bölgesel çıkarların uyumunun bazen karşılıklı faydalar sağlayacağı söz konusu olmakla birlikte, böyle çokuluslu bir işbirliğinin merkezinde her zaman ulusal çıkarlar geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında, ECO'nun yeniden şekillenmesi buna güzel bir örnektir. Çünkü tüm yeni üyeler, örgütün asıl kurucusu olan üç ülkeye nazaran daha zayıf bir sosyo-ekonomik gelişme düzeyinde bulunmakla birlikte, aynı zamanda dış desteklerle geliştirilebilecek zengin ve geniş ölçekte işlenmiş doğal kaynaklara sahiptirler. Bu bağlamda Orta Asya Cumhuriyetleri, şayet bölgedeki finansal zorluklar aşılabılırsa, aynı zamanda kalkınmanın hızlanmasına aracılık edebilecek büyük oranda eğitilmiş işgücüne sahip bulunmaktadır. Şayet ECO Bölgesi'nde taşımacılık ve haberleşme ağlarının geliştirilmesi için yeterli çaba gösterilirse, her bir ECO üyesinin, yaklaşık 355 milyonluk dinamik bir piyasadan muhtemel çıkarlar elde etmesi mümkün görünmektedir. Nitekim İzmir Anlaşması, üye ülkeler arasında geliştirilecek işbirliği alanlarının geniş bir özetini vermektedir.

ECO'nun yeniden aktif hale getirilmesinde ekonomik çıkarlar büyük bir rol oynarken, böyle bir örgütün meydana gelmesinde, sadece ekonomik faktörlerin etkili olduğuna inanmak bir hata olacaktır. Ulusal, bölgesel ve uluslararası politik amaçlar da denklemin bir parçası olarak göze çarpmaktadır. Örneğin İran için, İslam birliği ve bağımsızlık eskiden beri temel bir amaç olup ECO bu amacın gerçekleşmesinde bir araç olarak algılanmaktadır. Bu ülke, ayrıca, kuzeyinde yer alan bu ülkeleri, uzunca bir süredir devam eden uluslararası yalnızlığını sona erdirmek için de kullanmak istemektedir. Nitekim ECO faaliyetlerinin hızlandığı ilk yıllarda İran'ın ECO ile ilgili olarak belirlediği hedefler açısından nihai noktayı bir "İslam Ortak Pazarı"nın kurulması oluşturmaktadır.⁴⁵

Diğer yandan Türkiye, dış politik çıkarları bakımından (özellikle ABD ile olan ilişkileri bağlamında) İran'ın, tehdit olarak algılanan bölgesel rolünü dengelemeye çalışmaktadır. Nihai olarak ise ECO'nun, AB örneğinde görüldüğü gibi ekonomik bir alt yapı oluşturmak için bir araç olarak algılanması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim 1992'deki zirvede İran Devlet Başkanı Rafsancani'nin, ECO'yu "büyük bir Müslüman aile" olarak tanımlaması karşısında Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın ekonomik amaçlara özenle vurgu yapması bu savı doğrulamaktadır.⁴⁶ Gerçekten Türkiye,

⁴¹ T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/ulus/62ekojs.html> (10 Şubat 2001).

⁴² Cumhuriyet, 15 Mayıs 1996.

⁴³ ECO Secretariat (1999), a.g.e., s. 7.

⁴⁴ ECO Secretariat, <http://www.ecosecretariat.org> (9 Nisan 2001).

⁴⁵ Jahangir Amuzegar, *Iran's Economy Under the Islamic Republic*, London&New York: I. B. Tauris, 1993, s. 154.

⁴⁶ Zaman Sabaoun Stanizai, "The Economic and Political Integration of Central and Southwest Asia: An Analyses of the Economic Cooperation Organization", University of Southern California, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Mayıs 1997, s. 24.

bağımsızlığın ilk yıllarında, Orta Asya'daki ECO üyelerini Batıya daha yakın hale getirmek için projeler uygulamaya çalışmıştır. Bu gelişmeler, Orta Asya liderlerinin, Rusya'ya olan ilgisinin azalmasına (her iki taraf için katı ticaret kısıtlamalarının yürürlüğe girmesi ve ortak politik ve ekonomik ihtiyaçlara olan duyarlılığın son bulması) ve başka ortaklar aramalarına da neden olmuştur.

İran ve Türkiye'nin, aralarındaki bölgesel rekabete rağmen, ECO çerçevesinde nasıl işbirliğine gittiklerini anlamak için ECO'nun tarihi gelişim sürecine bir göz atmak gerekecektir. Bunun arkasında bulunan temel neden, Soğuk Savaşın sona ermesi ve Orta Asya'da altı yeni devletin ortaya çıkmasıdır. 1979'dan önce CENTO'nun oluşumundaki temel neden, askeri ve ekonomik işbirliği aracılığıyla Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemeye yöneliktir.

Soğuk Savaş sonrasında ECO'nun kurucu üyelerinin bu yeni entegrasyonu geliştirme çabalarının altında yatan sebepler şöyle sıralanabilir:⁴⁷

- Öncelikle; Türkiye ve Pakistan, Soğuk Savaşın sona ermesiyle jeopolitik önemlerini büyük oranda yitirmiştir. Bu bağlamda Pakistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasını, ülke için yeni ekonomik ilişkilerin kurulacağı "tarihi bir fırsat" olarak algılamış ve ECO nezdinde bir "Ortak Pazar"ın oluşabileceği ile ilgili senaryolar yazılmaya başlamıştır.⁴⁸ Dirençli ve başarılı bir şekilde hem Sovyetler Birliği hem de ABD'ye karşı bağımsız tutumunu devam ettiren İran'ın, büyük oranda belirsiz ve izole edilmiş durumu Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru sona ermiştir;
- İkinci olarak; ihracata yönelik sanayilere sahip bu üç devlet için kuzeydeki yeni pazarlar ortak ekonomik ilgi alanları olmuştur;
- Üçüncü olarak; ECO'nun kurucu üyeleri, Azerbaycan, Afganistan ve Orta Asya'nın tersine açık denizlere çıkış imkânına sahiptirler;
- Dördüncüsü; bu devletler, birbirleriyle ve diğer yeni ECO ülkeleriyle etnik olarak birbiri ile iç içe geçmiş sınırları paylaşmaktadırlar;
- Son olarak; bu ortak çıkarlar Türkiye ve İran arasındaki bölgesel rekabetin koordine edilmesini gerekli kılmıştır.

Bu bağlamda Tahran Toplantısı, öncelikli olarak Orta Asya'daki politik coğrafyanın yeniden değerlendirilmesini amaçlamıştır. Bu toplantıda tartışılan en önemli konu, Tercihli Tarifeler Sistemi'nin oluşturulması olmuştur. Tercihli Tarife Anlaşması'nı oluşturan bir protokol Mayıs 1991'de imzalanmış ve Şubat 1992'deki Tahran Toplantısı'nda bir Ek Protokol'de

değerlendirilmiştir. Bu protokol, dört yıllık bir süre için ve otomatik olarak diğer iki yıllık dönem için de yenilenecek bir şekilde üye ülkeler arasında ticaretin liberalizasyonunu sağlamaktadır. Türkiye tarafının tavizleri, 37 tarife listesini içeren ürünlerin yasal oranları üzerinde %10'luk bir indirim içermiştir.⁴⁹ Bu protokol, ödemeler bilançosundan kaynaklanan sebeplerle ilgili bir madde ve gelişmekte olan ülkeler için ilave edilen bir madde ile korumacı bir özellik taşımaktadır. Buna ilaveten toplantıda görüşülen konular şu alanlarda yoğunlaşmıştır:⁵⁰

- ECO bünyesinde hava taşımacılığının kurulması ve hava ulaşım sisteminin koordine edilmesinde ortak bir düzenleme yapılması;
- ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın kurulması;
- Hazar Denizi'nde petrol araştırılmasında ve ortak deniz politikaları oluşturulmasında işbirliği yapılması;
- Son olarak, Karabağ, Afganistan, Bosna-Hersek, Filistin ve Keşmir konularında da barış görüşmelerinin yapılmasına katkıda bulunmak.

ECO'nun Uluslararası Kuruluşlarla İlişkileri: ECO, kapalı bir sistem olarak tasarlanmamış, tam tersine dünya ticaretinden daha büyük bir pay elde etmek amacıyla dünyaya açılmayı hedefleyen bir örgüt olmayı amaçlamıştır. ECO'nun, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası ekonomik kuruluşlarla olan yakın ilişkileri bu savı doğrulamaktadır. İzmir Anlaşması'nın 14. Maddesi'nde belirtildiği gibi ECO uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerini genişletmeye devam etmiştir. ECO-DTÖ Ticaret Görüşmeleri seminerinin üçüncüsü 2000 Mayıs'ında ECO Sekreteryası'nda ortak faaliyet olarak gerçekleştirilmiştir. Üye ülkelerden ticaret uzmanlarının katıldığı bu seminerin finansmanını da DTÖ üstlenmiştir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) Genel Sekreteri de 2000 yılı içerisinde ECO Sekreteri'ni ziyaret ederek ECO ile işbirliğinin artırılmasını ümit ettiklerini vurgulamıştır. ECO ve Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) arasındaki işbirliği de, bölge ülkelerinde ticaret akımlarının analizini içeren bir raporun ITC tarafından hazırlanmasıyla başlamıştır. ITC tarafından yürütülen bu analiz şimdilik yaklaşık %6-7 düzeyinde olan bölge-içi ticaretin yükseltilmesi ile ilgili sonuçlar içermektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) finanse edeceği önemli bir proje aracı olan Ürün Seçim Semineri Mart 2001'de ECO Sekreteryası'nda başlayacaktır. Ticari işbirliği konusunda da belirtileceği gibi, Ekim 2000'de Antalya'da yapılan 2. Ticaret ve Yatırım Bilgi Ağı Seminerine de Birleşmiş Milletler Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP) katkı yapmıştır. ECO'ya benzer nitelikte olan ama Arap ülkelerinin öncülüğünde gelişen bir diğer İslam

⁴⁷ De Cordier, a.g.e., s. 48.

⁴⁸ Tahir Amin, "Pakistan, Afghanistan and the Central Asian States", *Central Asia in Historical Perspective* (ed. Beatrice F. Manz), Boulder: Westview Press, 1994, s. 216.

⁴⁹ Sübidey Togan "Black Sea Economic Co-operation Organisation, Turkic Republics and Turkey: Possibilities for Regional Economic Integration", *Marmara Üniversitesi, Avrupa Topluluğu Enstitüsü ve TEPSA (Trans European Policy Studies Association) Konferansı*, 22-24 Eylül 1993, s. 3.

⁵⁰ De Cordier, a.g.e., s. 49.

ülkeleri işbirliği örgütü olan İslam Konferansı Örgütü (bu çerçevede İslam Ticaret Odası ve İslam Kalkınma Bankası) ile de ilişkiler sürmektedir. Bu çerçevede ECO, Ekim 2000'de Katar'da yapılan bir İslam Ortak Pazarı kurulmasına yönelik Birinci Uzmanlar Gurubu Toplantısı'na da İKÖ'nün daveti üzerine katılmıştır.⁵¹ Görüldüğü gibi, ECO, DTÖ başta olmak üzere uluslararası ticaret ve finans kuruluşlarıyla teknik yardım ve işbirliği çerçevesinde ilişkilerini sürdürmektedir. Henüz DTÖ tarafından incelemeye alınmış bir ECO bölgesel ticaret anlaşması bulunmamaktadır.

7. ECO'nun Ekonomik Potansiyeli ve İşbirliği Olanakları

ECO'nun temel amacının, bir serbest ticaret bölgesi oluşturmaktan çok tercihli tarifeler sistemi kurmak olduğu açıktır. ECO Tercihli Tarife Sistemi içerisinde kazanılan tecrübe, bu açıdan çok önemli olacaktır. RCD'nin, temelde devlet sektörünün ağırlıklı olduğu faaliyet türünün tersine ECO'nun aktif ve büyük çapta özel sektörün yer aldığı ekonomik kalkınma projeleri taraftarı olduğu kaydedilmelidir. Aşağıdaki tabloda bu işbirliği projesinde yer alan üye ülkelere ait sosyo-ekonomik verileri içermektedir.

ECO Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Özellikleri: ECO Bölgesi büyük bir coğrafi alan ve nüfus potansiyelini temsil etmektedir. Yaklaşık sekiz milyon kilometre karelik bir alana yayılmış olan bölge ülkeleri, kilometre başına düşen insan sayısı bakımından düşük nüfus yoğunluğuna sahip bulunmaktadırlar. Buna göre, Kazakistan ve Türkmenistan en düşük nüfus yoğunluğuna sahip olan ülkeler durumundayken, Pakistan, Azerbaycan ve Türkiye ise bölgenin en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip ülkeleri konumdadır.

Tablo 1: ECO Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Özellikleri (2004)

Ülke	Nüfus ^a	Yüzölçüm ^b	Kbd gsyih ^c	Nüfus Artışı ^d	İşsizlik oranı ^e	GSYİH büyüme oranı ^f	Enflasyon oranı ^g	DYY ^h	Okuma-yazma oranı ⁱ	Toplam işgücü ^j
Afganistan	23.0	652	228	1.3	v.y.	8.0	10.2	100	v.y.	v.y.
Azerbaycan	8.3	87	1.041	1.0	1.4	10.2	6.7	3.300	98.8	3.8
İran	67.4	1600	2.181	1.47	10.3	5.6	15.3	1.000	89.7	21.6
Kazakistan	15.3	2700	2.199	0.4	8.0	9.4	6.9	1.700	99.5	n.a.
Kırgızistan	5.1	198	435	1.1	n.a.	7.1	2.8	175	98.7	n.a.
Pakistan	148.7	796	652	1.90	8.2	8.4	4.6	798	54.0	45.0
Tacikistan	6.7	143	309	0.9	2.0	10.6	5.7	22	99.8	3.8
Türkiye	71.7	775	4.187	1.49	10.3	8.9	9.3	1.711	99.0	24.3
Türkmenistan	6.2	488	4.044	5.8	6.0	7.0	9.0	225	98.0	n.a.
Özbekistan	26.8	447	446	1.2	0.4	7.7	3.7	113	99.2	9.9
<i>ECO Toplam/ Ortalama</i>	<i>379.6</i>	<i>7.886</i>	<i>1.548</i>	<i>1.71</i>	<i>5.8</i>	<i>8.0</i>	<i>8.0</i>	<i>9.145</i>		-
<i>Dünya</i>	<i>6.345</i>	<i>148.939</i>	<i>6.321</i>	<i>1.0</i>		<i>5.0</i>	<i>6.0</i>	<i>648.146</i>		<i>2.892</i>
<i>ECO'nun Oranı (%)</i>	<i>5.98</i>	<i>5</i>						<i>1.4</i>		<i>4</i>

Kaynak: <http://www.ecosecretariat.org>, Tablo ile ilgili açıklamalar: a: milyon kişi; b: bin km²; c: kişi başına, dolar; d: 2004, %; e: 2004, %; f: 2004, yüzde; g: Yıl-

lık TÜFE; h: Doğrudan Yabancı Yatırım, 2004; i: 2004 yılı; j: 2004 yılı, milyon kişi

Afganistan başta olmak üzere, Tacikistan, Kırgızistan, Pakistan, Azerbaycan ve Özbekistan sırasıyla en düşük milli gelire sahip ülkeler durumundadır. Uzun yıllar iç savaş ve kargaşadan kurtulamamış olan Afgan, Tacik ve Azeri halklarının en düşük milli gelire sahip olmaları beklenen bir sonuç olmasına rağmen, Kazakistan dışındaki diğer eski SSCB halklarının düşük seviyeleri geçiş ekonomisi sorunlarıyla ilişkilendirilebilir. Bu konuda, ECO'nun üç kurucu üyesinden biri olan Pakistan için, yüksek nüfus ve nüfus artış hızı belirleyici faktör olarak göze çarpmaktadır. Bölge içinde nispi olarak en yüksek milli gelir düzeyine sahip olan ülke Türkiye'dir ve bu ülke yüksek orta gelir gurubu kategorisinde yer alan tek ECO üyesidir.

ECO Bölgesi'nin Dış Ticaret Potansiyeli: ECO Bölgesi, üyelerinin yarısından fazlasının dünya ekonomisine açılmasının üzerinden henüz 15 yıl gibi kısa bir zaman geçmiş olması ve bu sebeple geçiş ekonomisi sorunlarını tamamen çözememiş olmaları nedeniyle bu ülkeler dış ticaret potansiyellerini henüz tam olarak faaliyete geçirememişlerdir. Buna ilaveten, Ağustos 1998'de ortaya çıkan Rus finansal krizi de ECO üyesi ülkelerin ticaret imkânları üzerinde önemli oranda olumsuz etkilerde bulunmuştur. Türkiye, İran ve Pakistan, dış ticaret imkânlarının daha fazla çeşitlilik arz etmesi ve Rusya ile olan ticaretin büyük bir oran teşkil etmemesi nedeniyle istisna tutulacak olursa, 1990'ların sonunda O. Asya'daki ECO üyelerindeki büyük ticaret daralması daha kolay anlaşılabilir.⁵²

ECO Bölgesi'nde Dış Ticaretin Kompozisyonu: ECO Bölgesi'nde, ihracat potansiyeli açısından Türkiye ve Pakistan'ın ekonomik performansı dikkat çekmektedir. Bu iki ülke, son 20 yıl içerisinde imalat sanayinde büyük bir gelişim göstermiştir.

Dış ticaretin kompozisyonuna gelince, sanayi malı ihracatı ve ithalatının toplam ticaret içerisinde büyük öneme sahip olduğu belirtilebilir. İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için petrol ve petrol ürünleri ihracatının, Pakistan ve Türkiye için sanayi mallarının, toplam ihracatın büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. İthalatın kompozisyonu bakımından ise, tüm üyeler, başta sermaye malları olmak üzere sanayi malları ithalatının en büyük payı aldığı görülmektedir.

Bölge-içi ticaretin değeri, diğer pek çok bölgesel entegrasyonla karşılaştırıldığında ECO bölgesinde oldukça düşüktür. Tablo 2'de 2003–2004 yılları için verilmiş olan bölge-içi ticaret rakamları hem ihracat hem de ithalat açısından toplam ECO ticaret rakamları dikkate alındığında oransal olarak çok düşüktür. Bu anlamda bölge ile ticari ilişkileri en gelişmiş ülke olarak, son yıllarda ihracat pazarları ve ihracat değerleri sürekli artan Türkiye dikkat çekmektedir.

⁵¹ ECO Secretariat, *ECO Annual Economic Report for the Year 2000* (Taslak), Tehran, February 2001, s. 13.

⁵² Gonzalo Pastor ve Tatiana Damjanovic, "The Russian Financial Crisis and its Consequences for Central Asia", *IMF Working Paper*, No. 169, 2001, s. 9–10.

Tablo 2: ECO'da Bölge-İçi Ticaret (milyon dolar)

Üye ülkeler	AF		AZ		IR		KZ		KG		PK		TC		TR		TM		ÖZ		Toplam ECO		% Toplam Ticaret		
	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	M	X	
AF	2003			-	-	-	-	7	-	-	-	181	99	-	-	-	-	14	-	-	-	-	-	-	
	2004			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
AZ	2003	0	1			51	-	139	10	1	-	1	-	1	34	195	107	188	6	2	2	578	209	2,3	0,8
	2004	-	2			45	154	237	9	2	2	2	1	0	46	225	182	114	143	80	3	704	541	2,2	1,6
IR	2003	2	260	96	307			285	48	8	30	88	138	14	78	518	111	53	136	96	76	1160	914	4,6	3,6
	2004	-	-																						
KZ	2003	-	49	14	113	13	411			55	156	2	1	7	76	209	99	49	37	90	140	438	1081	1,7	4,3
	2004	-	86	16	287	13	712			91	222	2	1	4	136	342	147	76	26	228	202	772	1819	2,4	5,7
KG	2003	-	6	-	2	6	2	171	57			1	-	3	19	26	11	1	2	39	16	246	116	0,9	0,4
	2004	-	8	-	2	7	4	203	87			1	-	3	22	33	17	1	4	52	15	300	158	0,9	0,4
PK	2003	35	316	-	1.868	303	63	-	10	-	2			0	1	78	219	4	2	5	3	431	221	1,7	0,9
	2004	47	493	-	1.409	284	92	-	10	-	7			3	1	78	219	4	2	5	3	422	826	1,3	2,5
TC	2003	2	6	62	1	24	51	96	5	27	4	0	0			30	193	32	2	133	67	405	329	1,6	1,3
	2004	2	5	-	28	12	18	82	5	7	2	1	0			11	39	17	0	84	24	216	122	0,6	0,3
TR	2003	3	36	123	315	1860	534	267	234	11	41	1	70	57	29			124	170	100	138	2735	1569	11	6,3
	2004	7	71	136	404	1962	811	441	355	13	75	240	86	63	42			176	215	179	145	3216	2204	10	6,9
TM	2003	-	74	47	9	93	508	77	3	7	1	3	3	4	26	237	225			46	11	514	859	2	3,4
	2004	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			-	-	-	-	-	-
ÖZ	2003	1	89	4	6	28	274	196	99	26	50	6	4	24	121	142	129	14	76			441.0	848	1,5	2,3
	2004	3	128	6	147	35	336	241	185	24	44	6	2	38	147	172	216	16	144			542	1349	0,3	0,9

Kaynak: http://www.ecosecretariat.org/Statistics/Stat_02_24.htm, (18.04.07); **Kısaltmalar:** M: İthalat, X: İhracat, AF: Afganistan, AZ: Azerbaycan, IR: İran, KZ: Kazakistan, KG: Kırgızistan, PK: Pakistan, TC: Tacikistan, TR: Türkiye, TM: Türkmenistan, ÖZ: Özbekistan

ECO Bölgesi'ndeki Yabancı Yatırımların Sektörel ve Bölgesel Dağılımı: ECO'ya üye olan ülkeler, dinamik ve iyi yetişmiş insan potansiyeli ve ucuz işgücü avantajlarıyla doğrudan yabancı sermaye akımları için bir cazibe merkezi olagelmıştır. 1992'deki genişlemeden sonra, yeni üyelerle birlikte ECO Bölgesi'nin yabancı sermaye çekme potansiyeli artmıştır. Yeni üyelerden Kazakistan ve Azerbaycan bu bakımdan daha iyi durumdadırlar ve özellikle Kazakistan, BDT ülkeleri içerisinde de doğrudan yabancı yatırımlar yönüyle ilk sıralarda bulunmaktadır. Özbekistan ve Türkmenistan'ın da, büyük bir potansiyel taşımalarına rağmen yabancı sermayeye karşı ideolojik bir tutum (anti-emperyalist endişelerden kaynaklanan) takınmaları, bu ülkelere yönelik akımların zayıf kalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, GOÜ'lere yönelen doğrudan sermaye akımları içerisinde ECO bölgesinin göreceli olarak küçük bir pay aldığı görülmektedir.

Yabancı yatırımlar, Kazakistan ve Azerbaycan'da petrol, doğal gaz ve diğer madencilik sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Özbekistan ve Kırgızistan için ise, özellikle altın üretim sahalarında yabancı sermaye akımı yoğunlaşmıştır. Pakistan'da ilaç, kimyasal mamul, polyester iplik, gübre ve batarya üretimi ve otomotiv sanayii gibi alanlarda yoğunlaşmış olan yabancı yatırımlarda ABD, Avrupa ve Japon firmalarının etkin olduğu görülmektedir.⁵³ Türkiye'deki yabancı yatırımlar da büyük oranda imalat sanayii ve hizmetler sektöründe yoğunlaşmıştır. Türkiye için de doğrudan yabancı yatırımların Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak

üzere, ABD ve Japonya gibi OECD üyesi ülke firmalarından geldiği görülmektedir.⁵⁴

8. Bir Bölgeselleşme Modeli Olarak ECO

1992'deki genişlemeden sonra ECO birçok faktörden kaynaklanan nedenlerle büyük bölgesel işbirliği başarılarına sahne olamamıştır. Bu durum, ekonomik ve siyasi nedenlerin ilk sıralarda yer aldığı faktörlerle birlikte, bir bölgeselleşme modeli olarak bu örgütün incelenmesini gerektirmektedir. Çünkü bazı ürünlerde görülen önemli oranda tamamlayıcılık ve diğer faktörlerle birlikte ECO bölgesinde ticaret artırıcı etkiler gözlenebilir. Bölgeye ait dış ticaret ve yatırım değerleri ile SSCB'nin dağılmasıyla oluşan ülkeler yeni üyelere ait koşullar, bölgesel işbirliği için yeterli malzeme sağlamaktadır. Bu bağlamda bütün problem, bölgenin dış ticaret potansiyelini olabildiğince ve bölge-içine doğru genişleterek bölgeselleşmeden elde edilecek kazançları arttırmaktır.

Bölgesel Entegrasyon İçin Mevcut Temeller: ECO, 380 milyon nüfusa ve coğrafi olarak yaklaşık 8 milyon kilometre kare yüzölçümüne sahip bir örgüt olarak AB ile hemen hemen aynı nüfusa sahip olup AB yüzölçümünün yaklaşık dört katı büyüklüğünde bir coğrafi alana yayılmıştır.

ECO'nun ekonomik önemi hakkındaki ilk değerlendirmeler, iki noktadan yapılmaktadır: ECO yanlıları, bu örgütün, 358 milyon dinamik nüfusun yaşadığı, geniş doğal kaynakların üzerinde bulunduğu, büyük bir iş-

⁵³ Stefan Wagstyl, "Foreign Investment in Pakistan's Economy", *Financial Times*, 28 November 1994.

⁵⁴ T.C. Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr> (15 Nisan 2002).

gücüne sahip olduğu tezi ile pek çok olumlu yanlarını ifade ederek, ECO'nun 21. Yüzyıl'ın başlarında büyük bir ekonomik güç olması için gerekli ön koşullara sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁵ Buna karşın, ECO'nun bölgesel ve küresel ölçekte sahip olduğu önem konusunda daha dikkatli olan araştırmacılar da vardır.⁵⁶ Bu görüş sahipleri, iki sav ileri sürmektedir: Birincisi; ECO'nun geçmiş performansı, bir ekonomik blok olarak güçsüz bir yapıda olduğunu doğrulamaktadır. İkincisi; üye ülkeler arasında var olan politik ve ideolojik farklılıklar, (yani, İran'ın İslami fundamentalizmi ile Türkiye'nin seküler liberalizmi) kaçınılmaz bir şekilde örgütün ekonomik gelişmesini zayıflatabilecek ve bu yüzden genel performansı düşürebilecektir.⁵⁷

ECO bölgesinde mal ve hizmetlerin karşılıklı olarak değişimi için gerekli tamamlayıcılık ve potansiyel, iç faktörler tarafından engellenmemektedir ama karşılıklı çıkarların ortaya çıkarılması için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu konudaki politik arzular daha ileri bir düzeye ulaşmak için vurgulanmakla birlikte, henüz politik kararlılığa dönüştürülememiştir. Ticaretin farklı türlerinde bazı değişikliklerin gerekliliği, bölgesel plandaki politik arzuların gerçekleşmesi için önemli olacaktır. Bölge, ileriye yönelik pek çok önemli adım atmasına rağmen, tamamlayıcılık parametrelerinin etkin bir düzeye ulaşması daha zaman alacaktır.

Temelde ECO bölgesindeki bu tamamlayıcılıklar şu faktörler çerçevesinde ortaya çıkacaktır: Bölge kaynakları, petrol, doğal gaz ve hidro-elektrik rezervleri bazı üye ülkelerde, yoğun nüfus potansiyeli de diğer üyelere olacak şekilde düzgün olmayacak şekilde yayılmıştır; Türkiye, Pakistan ve İran başta olmak üzere endüstrinin bölgesel dağılımı da aynı düzgün olmayan özellikleri göstermektedir; Bu potansiyelin hayata geçirilmesinde, belki de en büyük araç olarak daha iyi ulaşım ve haberleşme ağlarına ihtiyaç bulunmaktadır. Tamamlayıcılıklar, ticaret ve yatırım, ulaşım ve haberleşme, enerji, endüstri, tarım, turizm, insan kaynakları ve çevrede yoğunlaşmaktadır.

Bir Bölgesel Entegrasyon Modeli Olarak ECO: Ekonomik entegrasyon modelleri açısından Ekonomik İşbirliği Örgütü şimdilik bir tercihli tarifeler anlaşmasına sahip bulunmaktadır. Serbest ticaret bölgesi olma adına henüz somut bir adım atılamamıştır. Seçilmiş mallarda %10–25 oranları arasında indirim sağlayan Tercihli Tarife Düzenlemeleri, bölge içindeki ticaret engellerini kaldırmada ilk adım olmuştur. Bu düzenlemeler Mayıs 1991'de kurucu üç üye arasında

belli mallar üzerinde varılan bir anlaşmayla gerçekleştirilmiş ve 1993 Mayıs'ında uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, başlangıçta kaydedilen gelişme hayal kırıklığı yaratacak şekilde sonuçlanmıştır. Çünkü İran ve Pakistan'ın üzerinde razı oldukları tercihli tarife indirimi gerektiren mal listesi 16 kalemi geçmiştir. Türkiye'nin sunduğu liste daha uzun (20 kalem) olmasına rağmen, bu mallarda çok sınırlı bir ticaret potansiyeli bulunmaktadır. Üstelik bu malların pek çoğu sınırlı bir şekilde tanımlanmıştır. Tercihli Tarifeler üzerinde çalışan ECO Komitesi Nisan 1993'te Tahran'da, Eylül 1993'te İslamabat'ta ve Ocak 1995'te Tahran'da toplanmıştır. Bu toplantılarda, söz konusu komitenin daha uzun bir listeyi kabul etmesi, tercihler sınırının %20'ye genişletilmesi ve anlaşmaya yedi yeni üyenin de katılmasına rağmen bu sınırların genişletilmesi konusunda ancak çok küçük gelişmeler elde edilebilmiştir. 1996'da ECO Sekreteryası, ECO Bölgesi için Uruguay Raundu ve Dünya Ticaret Örgütü'nde kararlaştırılan kuralların tartışılmasını sağlamak için üye ülkeleri yönlendirmeye başlamıştır.⁵⁸ Tercihli ticaret listesinin genişletilmesi için atılacak daha ileri adımlar, Türkiye'nin 1996'nın başında AB ile girmiş olduğu gümrük birliği süreci de dikkate alınırsa büyük oranda zayıflamıştır.

Seçilmiş mallarda yapılan bu tarife indirimi ile sağlanan işbirliği imkânları çok düşük düzeyde kalmıştır. Çünkü tarife indirimine konu olan malların bölge içi ticaret açısından değeri oldukça düşüktür.⁵⁹ Bunun yanında, ECO üyelerinin Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı sorumlulukları çerçevesinde bu tür bir tarife indirimi anlaşması önemini yitirmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin AB ile girmiş olduğu gümrük birliği süreci ile birlikte bu mallar için tarife avantajı ortadan kalkmıştır. Son duruma göre "ECO ülkeleri arasında 1991'de imzalanan ve 1993'de yürürlüğe giren Tercihli Tarife İndirimi (TTİ) Anlaşması mevcut bulunmakla birlikte, anlaşmanın sadece 66 kalem mala uygulanması ve ECO ülkeleri arasındaki ticarete indirim tabi mal hareketlerinin 1 Milyon Dolarlık hacim tutması, Türkiye'nin AB ile ve DTÖ ile olan anlaşmaları çerçevesinde yapmış olduğu indirimler nedeniyle, söz konusu TTİ Anlaşması önemini yitirmiş bulunmaktadır."⁶⁰

Şimdiye kadar ECO'nun izlediği yollar diğer bölgesel örgütler tarafından da izlenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü parça parça adımlarla ve tercihli tekliflere dayalı bir serbest ticaret bölgesi oluşturulmasının başarılı olma şansı düşük görünmektedir. Çünkü tercihli tarifelere dayalı bölge içi ticaretin düzeyi çok düşük kalmaktadır. Bu durum ASEAN'ın (Gü-

⁵⁵ Richard Pomfret, "The Economic Cooperation Organization: Current Status and Future Prospects", *Europe-Asia Studies*, Vol. 49 Issue 4 (Jun 1997), s. 657-668; De Cordier, a.g.e., s. 50-57; Süleyman Taygar, "Örnek Bir Bölgesel Örgüt: ECO", *Zaman*, 12 Ağustos 2000; Önder Özar, "Economic Co-Operation Organisation: A Promising Future", *Perceptions*, Volume II - Number 1 (March-May 1997), <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/II/1/11-3.html> (16 Mart 2002).

⁵⁶ Jared Feinberg, "Security Hinders Cooperation in Central Asia: the Economic Cooperation Organization", *Weekly Defense Monitor*, Volume 2, Issue 19, 14 May 1998, <http://www.cdi.org/weekly/1998/issue19> (15 Aralık 2001).

⁵⁷ Haghayeghi, a.g.e., s. 14; De Cordier de bu bölgesel rekabete dikkat çekmekte ama bu iki ülkenin işbirliğine gitmesinin bölgesel rekabetten daha öncelikli olduğunu vurgulamaktadır. De Cordier, a.g.e., s. 57.

⁵⁸ Pomfret (1997), a.g.e., s. 659.

⁵⁹ T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.dtm.gov.tr/DUNYA/ulus/62ekojs.htm> (20 Mayıs 2001).

⁶⁰ Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği ile kişisel yazışma, 22 Nisan 2001.

neydoğu Asya Uluslar Topluluğu) yaşadığı bir tecrübe ve tercihli ticaret anlaşması ve pek çok tercihli ticaret anlaşmaları 1960 ve 1970'lerde Latin Amerika ve Afrika'da bu şekilde sonuçlanmıştır. Serbest ticaret bölgesi, ya da gümrük birliği alanında son kırk yılda ortaya çıkan daha başarılı uygulamalar (örneğin AE-A, EFTA, Avustralya ve Yeni Zelanda arasındaki Yakın Ekonomik İlişkiler Anlaşması ve Kanada-ABD Serbest Ticaret Alanı) belirlenmiş bir listeye göre küçük bir alanda istisna ve gecikmeleri içeren ve herkeşe aynı oranda uygulanan tarife indirimlerini ihtiva etmektedir. ECO üyelerinin böyle büyük bir öncelik için hazır olup olmadıkları şüphelidir.

Pomfret'in de belirttiği gibi, uluslararası katılımı ortak bölgesel kurumların oluşturulması da zayıf bir yoldur. AB'de bile böyle bir kaç tane kurum bulunmakta (Avrupa Yatırım Bankası gibi) ve var olan kurumlar bölgesel entegrasyon üzerinde fazlaca bir etkiye sahip görünmemektedirler. Bu konudaki temel olumsuz faktörler; konumlar üzerindeki anlaşmazlıklar, maliyetlere katılımdaki isteksizlikler egemenliğin azalması ile ilgili sorunlardır. ECO içerisindeki kurumların paylaşımı (Sekreteryanın Tahran'da, Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın İstanbul'da ve ECO Sigorta Şirketi'nin de Pakistan'da olması) ekonomik etkinliğe hemen hemen hiç olanak sağlamayan ve diğer büyük ECO üyesi ülkelerin ortak kurum taleplerinin canlanmasına sebep olabilecek durumdadır. Bölgesel entegrasyona yönelik yavaş ilerlemenin anlaşılmasında 1995 ve 1996 yılındaki ECO toplantılarında ECO Bölgesi'nde serbest ticaret alanının oluşturulmasının bölge içi ticareti teşvik edeceği konusunda çağrılarda bulunulması gerekli ipuçlarını verebilir. Alt bölgesel alanda ticaretin geliştiği en başarılı model ASEAN içerisindeki Singapur-Riau-Johor kalkınma (üçgeni) modelidir. Bu model, hem ilgili ülkeler arasında hem de ASEAN düzeyinde formal hükümet teşviki olmaksızın ortaya çıkmıştır. ASEAN içindeki son girişimler (Kuzey Üçgeni ve Doğu ASEAN Kalkınma Alanı) bu kalkınma modelini aktif olarak teşvik etmektedir. Singapur-Riau-Johor deneyiminden elde edilen pozitif sonuç, engeller azaldığı takdirde bölge-içi ticaretin geliştirilebileceğini göstermektedir. Çok taraflı ticaretin serbestleşmesi ECO içerisinde de benzer bir fenomeni geliştirebilir ama ticaretin kolaylaştırılması ve taşımacılık ağının iyileştirilmesi temel önkoşul olarak belirtilmelidir. Vize işlemlerinin basitleştirilmesi ve transit ticaret ile ilgili düzenlemelerin de geliştirilmeye ihtiyacı vardır. ECO'nun en önemli fonksiyonu, bir araç olarak gümrük ve göçmenlik bürosu yetkilileri arasında özel toplantıların yapılmasında görev ifa etmesidir.⁶¹

ASEAN örneğinden çıkarılabilecek olan bir diğer ders, bir bölgesel organizasyonun, şayet bir tercihli ticaret alanı ve ortak kurumlar meydana getirilememiş

olsa bile başarılı olabileceğine dair ipuçları vermesidir. Kurumların ASEAN üyeleri için en büyük faydası bölgesel konuların tartışılabilmesi ve üye olmayan ülkelerle görüşmelerin sürdürülmesinde bir forum olmasında saklıdır. Özellikle bir bölgesel entegrasyon, benzer ekonomilere sahip ülkelerden oluştuğu zaman (hem ECO hem ASEAN'da olduğu gibi) ortak görüşmeler yapma büyük fonksiyonlar icra edebilir. Fakat ASEAN'ın 1967'de kurulmasından beri Güneydoğu Asya'nın hızlı gelişimi için kesin olan bir şey, potansiyel olarak hayli istikrarsız olan bölgede istikrarın sürekliliğinin sağlanması olmuştur. ECO ile diğer bölgesel guruplar arasındaki temel farklılık ECO içerisindeki taşımacılık ağının zayıflığıdır. Çünkü ECO, yedi üyesi karalarla çevrili olan kapalı coğrafyada bulunan bir bölgeyi temsil etmektedir. Üstelik bu ülkelerdeki kara ve demiryolları bağlantıları güneye değil kuzeye, yani Rusya ve Ukrayna'ya doğru yönlendirilmiştir.⁶² Yaklaşık iki yüz yıldır devam eden ve özellikle SSCB döneminde iyice kesinleşen ulaşım ağlarının, henüz çocukluk devresini yaşayan bölgesel bir örgüt çerçevesinde güneye ve batıya kaydırılması için büyük finansal kaynaklara ve kararlı politik adımlara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, daha ziyade alt yapı kaynaklı sorunlar aşıldığı takdirde ASEAN örneğinde olduğu gibi bir bölge-içi ticaret artışı meydana gelebilir. Gerçekten, ASEAN başladığı zaman, üye ülkeler arasındaki ticaret düzeyi oldukça düşük durumdaydı. Bu bölgesel örgüt çatısı altında yapılan çalışmalarla son yıllarda bölge-içi ticaret önemli boyutlara ulaşmıştır.⁶³

ECO, örgütün adıyla uyumlu olacak bir şekilde, yalnızca üye ülkeler arasında "işbirliği" çabalarını genişletmek istemektedir. Bu işbirliğinin boyutları daha çok ekonomik özellikler arz etmektedir ve bölgesel ekonomik entegrasyondan daha çok kısmi bir entegrasyon anlamında bir bölgesel işbirliği esastır. Pek çok açıdan ortak özellikler taşıyan (dinsel, kültürel, tarihsel gibi) bu ülkeler arasındaki işbirliğinin gelişmesi için öngörülen kültürel işbirliği konusunda çok fazla ilerleme sağlanamamıştır. Çünkü bu noktada, Örgüt içerisinde belirleyici konumda bulunan iki ülke arasında amaç ve görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu iki ülke Türkiye ve İran olup, Batılı anlamda çoğulcu seküler demokrasi ile dinsel devlet geleneği arasında çatışma yaşanmaktadır. Bu iki ülke arasında, bazen açık, bazen de örtülü olarak gerçekleşen rekabet dolayısıyla örgütün hedeflerine ulaşması konusunda problemler yaşanabilmektedir. Gerek bölge içi ticaretin geliştirilmesi, gerekse ekonomik işbirliği alanlarında siyasi ve ideolojik farklılıklardan kaynaklanan sorunlar bu genç örgütün geleceği konusunda soru işaretleri oluşturmaya devam etmektedir. Bu bağlamda örgüt, bir işbirliği platformu olarak ikili ve çok taraflı ilişkilerin gelişmesini ve daha önce sözü edilen alan-

⁶¹ Pomfret (1997), a.g.e., s. 660.

⁶² Richard Pomfret, "The Economic Cooperation Organization: Regional Forum or Irrelevant Talking Shop", <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/245.htm> (2 Ekim 2001), s. 3.

⁶³ Subhash C. Sharma ve Soo Y. Chua, "ASEAN: Economic Integration and Intra-regional Trade", *Applied Economics Letters*, No. 7 (2000), 165-169; Ben Partridge, "Economist Says ASEAN Bloc A 'Good Model'" 7 Ocak 2000, <http://www.rferl.org/nca/features/2000/01/FRU.000107151729.html> (13 Mart 2002).

larda yatırım ve yardımlaşma imkânlarının genişletilmesini amaçlamaktadır. Bu konuda örgütün hedefleri arasında, bundan daha ileri bir projeksiyon yer almaktadır. İşbirliği için ortak zeminler oluşturulmasında önemli araçlar olacak olan ortak bankacılık, sigortacılık ve denizcilik şirketleri aracılığıyla yapılan girişimlerden de özel ve bölgesel sorunlar sebebiyle önemli bir sonuç alınmamaktadır. bölge içi ticareti geliştirebilecek işbirliği alanları bulunmaktadır.

9. ECO'da Bölgesel İşbirliği Alanları

ECO'nun potansiyelinin tanımlanması için, bölgesel işbirliği alanlarının incelenmesinde büyük yarar bulunmaktadır. Tamamlayıcılığın güçlü görüldüğü bu alanlar ve olanakların değerlendirilmesi ölçüsünde örgütün geleceği ile ilgili sağlam projeksiyonlarda bulunmak mümkün olacaktır.

Bölge İçi Ticaret ve Yatırım Alanında İşbirliği: ECO üyesi ülkeler, dünya ile güçlü ticari bağlara sahiptir. Bu ticaretin incelenmesi ile ortaya çıkacak trendler ve bölgenin ihracat ve ithalatıyla ilgili eğilimler, bu ülkeler için mevcut ticari yönelimler, birbirleriyle ticaretin sağlanması ve ticaret fırsatlarının daha da geliştirilmesi yoluyla büyük bir potansiyeli göstermektedir.

Her şeyden önce, bölge-içi ticaretin oluşmasında ön koşul olan uzun ortak kara ve deniz sınırları mevcuttur. ECO bölgesi ile İran'la 499 km. ve Nahcivan aracılığıyla Azerbaycan'la 9 km. ortak sınıra sahip olan Türkiye, bölge ile en az ortak kara sınırına sahip ülkedir. ECO'nun en büyük dış ticaret potansiyeline sahip ülkesi olan Türkiye'nin bu coğrafi uzaklığı bölgesel ticaretin gelişmesini engelleyen faktörlerden sayılmaktadır. Özellikle, yeni ve gelişen pazarlar arasında bulunan Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan coğrafi uzaklık, bu ülkelerle büyük sosyo-kültürel ortak özellikler taşıyan Türkiye'nin dış alım ve satımındaki etkinliği engellemektedir. Uzun süredir tartışılan Azeri ve Kazak petroleri ile Türkmen doğal gazının Türkiye üzerinden Batı piyasalarına pazarlanması projeleri, büyük oranda bu coğrafi uzaklıkların neden olduğu maliyet sorunlarından dolayı gecikmektedir. Buna rağmen Türkiye, bu bölgenin dünyaya açılmasında aracı rol üstlenebilir. Bu rolün Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesinin hayata geçmesiyle işlevselleşmeye başladığı belirtilse bile daha ileri projelere gereksinim vardır. Bölgesel ticaret ağının geliştirilmesi konusunda özellikle İran için büyük coğrafi avantajlar bulunmaktadır. İran'ın kara sınırlarının %72'sinin ECO'ya üye ülkelerle ortak olması bu avantajı doğrulamaktadır.

Bölgesel ticareti etkilemesi söz konusu olan diğer bir faktör, üye ülkelerde yaşayan diğer üyelerle aynı kimliği taşıyan azınlıkların var olmasıdır. Örneğin, Orta Asya Bölgesi'ndeki en kalabalık nüfusa sahip olan

Özbekler, aynı zamanda Afganistan nüfusunun %6'sını, Kazakistan nüfusunun %2.5'ini, Kırgızistan nüfusunun %12.9'unu, Tacikistan nüfusunun %25 gibi büyük bir kısmını ve Türkmenistan nüfusunun %9.2'sini oluşturarak bölgenin en büyük ulusu özelliğini bulundurmaktadır. Aynı şekilde Kırgızistan ve Türkmenistan'dan sonra bölgede en küçük nüfusa sahip olan Tacikler (4.8 milyon), Afganistan nüfusunun %25 gibi büyük bir kısmını, Özbekistan'ın ise %5'ini oluşturmaktadır. Bölgesel ticareti güçlendirmesi beklenen bu çok uluslu yapılanmanın en güzel örneklerinden birisi de, Pakistan ve Türkiye'nin hemen ardından bölgede üçüncü büyük nüfusa sahip olan İran'da %24 oranında Azeri nüfusunun yaşıyor olmasıdır. İran-Azerbaycan ticari ilişkilerinin gelişmesinde, İran'da yaşayan Azerilerin gelecekte daha büyük etkiye sahip olmaları belirtilebilir. Bununla birlikte, üye ülkelerde yaşayan azınlıkların, ikili ticaretin geliştirilmesinde her zaman pozitif bir faktör olmayabilir. Çünkü bazı durumlarda bu faktör, toprak talepleri, iç politik endişeler gibi nedenlerle üye ülkeler için önemli bir sorun kaynağı olarak ortaya çıkabilmektedir.

ECO bölgesinin dünyaya yaptığı temel ihracat ürünleri, ham maddeler, petrol ve bazı sanayi mallarından oluşmaktadır. Tekstil ürünleri, hem elyaf hem de nihai ürün olarak önemli ihracat kalemleri arasında bulunmaktadır. Meyve ve sebze ihracatı, özellikle Türkiye ve İran için hayati öneme sahip ihracat mallarındandır. Hammaddeler içerisinde petrol ve ürünleri ile bazı madenler ilk sırayı almaktadır. Petrol ve petrol ürünleri, Azerbaycan (toplam ihracatın %75'i), İran (toplam ihracatın %85'i), Kazakistan (toplam ihracatın %35.1'i) ve özellikle doğal gaz açısından ağırlıklı olmak üzere Türkmenistan (toplam ihracatın %63'ü) ekonomileri için birincil ihracat malları durumundadır. Başta tekstil ve gıda sanayii mamulleri olmak üzere tarıma dayalı sanayi kolları da Türkiye (toplam ihracatın %53.3'ü), Pakistan (toplam ihracatın %59.4'ü) ve Özbekistan (toplam ihracatın %30.2'si) için temel ihracat malları durumundadır.⁶⁴ Bu bağlamda, ECO üyeleri için, bu iki temel ihracat gurubu arasında büyük oranda tamamlayıcılıktan söz edilebilir.

Bölgenin dünyadan yaptığı temel ithalat ise, tahılın yanında makineler ve ulaşım araçlarından oluşmaktadır. Bölgenin sermaye stokunun yenilenmesi için, ulaşım araçları ve sermaye malları ithalatı da artış göstermektedir. Türkiye, Pakistan, Afganistan ve Kırgızistan için petrol ve ürünleri ithalatı dış ticarete önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Öyle ki, 1990-2000 yılları arasında Pakistan'ın petrol ithalatı 1.5 milyar dolardan 3.5 milyar dolara yükselerek toplam ithalat içerisindeki payı %20'den %32 düzeyine gelmiştir. Bölgenin diğer büyük petrol ithalatçısı olan Türkiye'nin petrol dış alımı da bu dönemde sürekli olarak artmasına rağmen, ithalattaki daha yüksek

⁶⁴ EIU, Country Profile 2000, *Azerbaijan*, s. 39; IMF Staff Country Report 2000, *Islamic Republic of Iran: Recent Economic Developments*, No. 00/120, s. 137-143; EIU, Country Profile 2000, *Kazakhstan*, s. 48-49; IMF Country Report, *Pakistan: Selected Issues and Statistical Appendix*, January 2001, No. 01/11, s. 165-168; EIU, Country Profile 2000, *Turkmenistan*, s. 30, 43; EIU, Country Profile 2000, *Uzbekistan*, s. 45-47.

oranlı artış nedeniyle toplam ithalat içerisindeki payı azalmıştır. Yine de bu dönemin başında (1990) Türkiye 4.6 milyar dolar değerinde petrol ithalatı yaparken 2000 yılında bu rakam 7,5 milyar dolara çıkmıştır (oransal önem ise %21'den %14'e azalmıştır).⁶⁵ Her iki kurucu üyeye ait bu yüksek ithalat rakamları toplamı (2000 yılı için toplam 11 milyar dolar) Türkiye ve İran dışındaki tüm ECO üyesi ülkenin toplam ihracat ve ithalat değerlerinden daha yüksektir. ECO üyeleri, büyük oranda hammaddelerin işlenmesine ve tarıma dayalı sanayilere sahip olmalarına rağmen Azerbaycan (%20), Özbekistan (%14.4), Türkmenistan (%9.3) ve Kazakistan (%3.4) ekonomileri önemli oranlarda gıda malları ithalatı yapmaktadır. Bu da, ihracatının önemli bir kısmı (%15.4) gıda mallarına dayalı olan Türkiye gibi bazı ECO üyeleri için potansiyel pazarlar anlamına gelmektedir.

Makine-ekipman gibi sermaye malları ithalatı eğiliminin zamanla oransal olarak büyük artış göstermesi ise, ECO üyesi ülkelerin tamamının gelişmekte olan ülkeler oldukları göz önünde bulundurulursa, ithalat eğilimlerinin yükselmesinin temel nedeni olarak belirtilebilir. Fakat bölgenin ihracat potansiyelinin artırılmasına yönelik çabalar, Türkiye, Pakistan ve Kazakistan gibi liberal dış ticaret politikası izleyen ülkelerde başarılı olurken, özellikle İran ve Özbekistan gibi dışa kapalı üye ekonomilerde hayata geçememektedir.

Bu bağlamda öncelikli olarak ticaret imkânlarını artırıcı projeler üzerinde durulmaktadır. Bu faaliyetler transit ticaret, gümrükler ve bölge ülkelerinde ticaret sektörlerinin işlemlerini kolaylaştıracak ticari bilgi ağının oluşturulması etrafında şekillenmektedir. Bunun için 1995'te imzalanan ECO Transit Ticaret Anlaşması (TTA) önemli bir belgedir. TTA'nın yürürlüğe girmesi için yapılan son girişimler, ECO TTA ve ECO Geçiş Belgesi ve 3. ECO Transit Ticaret Komite'si (TTK) ile ilgili Ortak Uzmanlar Gurubu Toplantısı Haziran 2000'de Bakü'de yapılmıştır. Bu toplantıya katılan yetkililer teminat birliklerinin faaliyetleri ve fonksiyonlarını gözden geçirmişler ve ECO Geçiş Belgesi'nde Kurallar ve Düzenlemelerdeki tashihler taslağını sonuçlandırmışlardır. Bölge için gümrüklerin yakınlaştırılmasına yönelik diğer konular Haziran 2000'de Bakü'deki 7. Gümrük İdaresi Yöneticileri toplantısında gözden geçirilmiştir. Bu toplantılar Gümrük İdaresi Yöneticileri Konseyi'nin oluşturulmasını da gündeme getirmiştir. Ticaret ve yatırım imkânları ile ilgili bilgi alış verişini kolaylaştıracak network sisteminin oluşturulması da ticaret imkânlarının artırılmasına yönelik başarılarından birisi olmuştur. Bu gelişmenin de bölge içi ticareti geliştireceği beklenmektedir. Ticaret ve yatırım bilgi ağı etrafında ikinci seminer de Ekim 2000'de Antalya'da gerçekleşmiştir. Bu toplantıdaki

yetkililer bölgedeki bilgi ağı sisteminin temel konularını gözden geçirmişler ECO veri tabanı tarafından belirlenen alanları tanımlamışlardır. Orta Asya cumhuriyetleri, Azerbaycan, İran ve Türkiye'de ticari bilgi hizmetlerinin iyileştirilmesini sağlamak amacıyla bu konuda gönüllü yardım sağlanması gündeme gelmiştir. Ayrıca Uluslararası Ticaret Merkezi ve ESCAP, ECO Sekreteryası'na ECO Ticaret Ağı'nın geliştirilmesi konusunda yardımda bulunmayı kararlaştırmıştır.⁶⁶

Bölge-içi ticaret akımlarının, neden beklenen gelişmeyi gerçekleştirmediği incelenirken, kurucu üç ECO üyesi ile diğer üyeler arasındaki faktör donatımı açısından görülen benzerliklere dikkat çekmek gereklidir. Örneğin pamuk ve bu ürüne dayalı uzmanlaşma Türkiye ve Pakistan için yaşamsal öneme sahiptir. Benzer şekilde Özbekistan ve Türkmenistan için de pamuk üretimi ekonomik anlamda büyük önem taşımaktadır. İran'ın, büyük oranda petrol ve petrol ürünlerine dayalı ihracat yapısı, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için de geçerlilik taşımaktadır.⁶⁷ Daha çok tüketim malları sanayilerinde görülen karşılaştırmalı üstünlük yapısı, sınırlı bir mal demetini kapsamaktadır ki bu alanlarda da ticaret akımları bölge dışı ülkeler lehinde gelişmektedir.

Ticaret akımlarının bu göreceli olarak düşük seviyelerine rağmen, büyük miktarda kayıt dışı ticaret rakamlarının bölge içi ticaret açısından var olduğu belirtilmelidir. Sınır ticareti ve uyuşturucu ticareti (tam olarak kanıtlanmayan) gibi unsurların bu konuda etkili olduğu söylenebilir.⁶⁸

Ticari bağları artırması beklenen bölge içi yatırımların boyutu fazla gelişmiş değildir. Bunu etkileyen nedenler, büyük oranda finansal yetersizlik bağlantılıdır. Buna rağmen, Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında önemli yatırım anlaşmaları bulunmaktadır. Daha ziyade alt yapı, inşaat ve küçük ve orta ölçekli sanayi üretimi gibi alanlarda belirginleşen bu yatırım ortamı Türkiye-Orta Asya ticari ilişkilerinin gelişimini de etkilemektedir. Örneğin, bölgedeki Türk inşaat yatırımlarının artması ile inşaat malzemeleri ithalatında gözlenen artış arasında doğrusal bir ilişki kurmak mümkündür.

Ulaşım ve Haberleşme: Entegrasyonun Kilit Sektörleri: Ulaşım ve haberleşme, ECO'nun RCD döneminden beri işbirliği yapmayı amaçladığı temel sektörlerdir. Bölge, ulaşım ve haberleşme alanında daha ileri bir işbirliği için büyük fırsatlara sahip bulunmaktadır. Çünkü on ECO üyesi ülkenin yedisi açık denizlere kapalı olup, bu faktör ülkelerin bölgedeki diğer devletlerle ve dünya ile olan ticari bağlantıların geliştirilmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Sovyet sonrası dönemde, Türkiye ve İran'dan Orta Asya'ya ulaşımı sağlayacak olan karayollarının öne-

⁶⁵ WTO (2001), a.g.e., s. 156.

⁶⁶ ECO Secretariat (2001), a.g.e., s. 11-12.

⁶⁷ Richard Pomfret, *Central Asia Turns South? Trade Relations in Transition*, London: The Royal Institute of International Affairs, 1999, s. 42.

⁶⁸ Pomfret (1999), a.g.e., s. 40.

mi büyük oranda artmıştır. Bu bağlantının kurulabilmesi için çeşitli projeler devrede olup altyapının iyileştirilmesi gereklidir. Demiryolu ağlarının geliştirilmesi de bölge-içi ticaret açısından büyük önem taşımaktadır. Deniz taşımacılığı açısından, üç üyesinin Hazar Denizi'ne kıyısı bulunduğu yük taşımacılığı hizmetleri Rusya ve Kazakistan limanlarına bağlıdır ve ECO bölgesinde sadece Bakü-Türkmenbaşı ve Bakü-Bender Anzali (İran) arasında yolcu taşımacılığı yapılmaktadır. Havayolu taşımacılığı yönüyle Türkiye, İran ve Pakistan yeterince büyük uluslar arası limanlara sahiptir. Bu ülkelerin hava limanlarıyla Orta Asya'nın merkezleri arasında düzenli seferler yapılmaktadır. Özbek Havayollarının da, özellikle İstanbul ve Karaçi ile düzenli bir bağlantısı olduğu söylenebilir. Bunun dışında, Orta Asya'nın, bölgenin önemli ticaret merkezleri ile ticareti açısından büyük önem taşıyan kiralama seferlerine dikkat çekilmelidir.⁶⁹

Ekonomik altyapının temel göstergelerinden olan demiryolu ağının durumu ile ilgili veriler de az gelişmiş bir görünümündedir. Demiryolu taşımacılığında en ileri düzeyde bulunan Türkiye için bile veriler çağdaş standartlardan uzaktır. Sovyet mirasının modernizasyona muhtaç bir görüntüsündeki Orta Asya demiryolları da büyük finansman gerektiren projelere muhtaçtır. ECO demiryolu ağı içerisinde bölgesel nitelikteki ağlar (Orta Asya dışında) gelişmiş değildir.

Demiryolu taşımacılığı alanındaki gelişmeler şu faktörlere bağlıdır: Eksik bağlantıların inşa edilmesi ve var olan demiryolu ağlarının kısaltılması; her üye ülkede ana demiryolu bağlantılarının taşımacılık kapasitesinin artırılması; demiryolu taşımacılığının etkin olarak örgütlenmesi için uygulanabilir ortak bilgi sisteminin kurulması ve üzerinde uzlaşma sağlanmış ortak gümrük politikasının benimsenmesi.

Karayollarının toplam uzunluğu 1 milyon km. ye yaklaşmış olan ECO Bölgesi, bu alanda, demiryolu taşımacılığına göre daha avantajlı durumdadır. Bu rakamın üçte ikiye yakın bir kısmı asfaltlı yol olup bölge daha küçük oranda otopan karayoluna sahiptir. ECO'ya üye ülkeler, yol yapım teknolojisi açısından farklı düzeylerde bulunmaktadır ve sınır ötesi ticaret imkânlarını geliştirecek yeni yolların yapımı, var olan yolların onarımı konusunda yardımlaşma içerisine girebilirler. Otoyollarının inşası bağlamında ECO içi işbirliği imkânları daha geniştir. Çünkü özellikle Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Doğu Bloğu ülkelerinde bu alanda yaptıkları faaliyetlerle oldukça tecrübe kazanmış olan Türk inşaat firmalarının bu deneyimleri ECO bölgesi için büyük bir fırsattır.

Aynı zamanda ECO ülkeleri, Afganistan'da, %60'dan fazlasının yeniden inşa edilmesi gerektiği 2500 km. uzunluğundaki karayollarının ve yenilenmesi gereken büyük köprülerin inşa edilmesi konusunda işbirliğine gidebilirler. Afganistan'daki otoyollarının iyileştirilmesi

tüm ECO ülkelerine, işbirliğine gitme ve bu ülkeye teknik ve donanım desteğinde bulunmak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Fakat bunun için öncelikle ECO tarafından tartışmasız kabul edilebilecek bir siyasi otoritenin bu ülkede işbaşına gelmesi gerekmektedir. Bu da bu ülkede yaklaşık on yıldır devam eden iç savaşın sona erdirilip savaşın açtığı ekonomik sorunların (özellikle tahrip olmuş altyapının) giderilmesi için gerekli kararlılığın gösterilmesine bağlıdır. 11 Eylül sonrasında ABD tarafından Afganistan'a düzenlenen askeri operasyondan sonra ülkede kurulan geçici hükümetin, böyle bir işbirliğinin gerçekleşmesi yönünde eğilimli olduğu görülmektedir.

Hava yolu taşımacılığı açısından bölge az gelişmiş durumdadır. ECO üyesi ülkelerde yaklaşık 1500 havaalanı bulunuyorken, büyük uçakların inmesine fırsat sağlayan 3047 km. den uzun asfalt hava meydanlarının sayısı 100 civarındadır. Altı ülke için veri olmasına rağmen, diğer dört ülkede bulunan helikopter pistlerinin sayısı da 23'tür.

ECO Bölgesi'ndeki ulaşım ağlarının bir bölümünü Pakistan'ı Orta Asya'ya bağlamayı amaçlayan Karakorum Karayolu inşaatı projesi oluşturmaktadır. Üç ECO ülkesi (Pakistan, Kırgızistan ve Kazakistan) ile Çin arasında 1998 sonlarında Karakorum Karayolu üzerinden Karaçi limanına ticaret ve transit imkanları sağlamayı kabul ettikleri bir anlaşma imza edilmiştir. Karaçi'den Almatı'ya giden ticaret ve transit geçiş güzergahının toplam uzunluğu 3.726 km olacak ve anılan projede çalışmalar 1 Mayıs 1999'dan itibaren başlayacaktı. Afganistan'daki süren iç savaş nedeniyle, Kabil yoluyla Pakistan'dan Orta Asya'ya giden en kısa rotayı oluşturmak mümkün olmamıştır. Karakorum Karayolu, bu konuda alternatif rota imkânını da vermektedir. Ticaret ve transit geçiş anlaşmasında belirtilen proje başlama tarihi Mayıs 1999 olmasına rağmen, finansal sebeplerden dolayı şimdiye kadar önemli bir gelişme gözlenmemiştir. Karakorum Karayolu zor bir alan içindeki ihtişamlı yapısı nedeniyle dünyanın 8. Harikası olarak kabul edilmektedir. Ama bu karayolunu her hava koşulunda işleyen bir rota olarak tutma gayretleri, kış mevsiminde trafiği açık tutmaya çalışma ve toprak kaymaları ile mücadele etme nedeniyle dünyada en pahalı rotadır. Orta ve Güney Asya arasındaki ulaşım bağlantısına girilmeden önce, Güney Asya'da uygun bir işbirliği ortamının tesis edilmesi zorunludur. Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC) 15 yıldan beri oylanmasına rağmen, işbirliği alanındaki kısıtlılıkları kaldırmayı başaramamıştır. Güney Asya'daki yapısal aykırılıklar giderilmediği takdirde, SAARC ve ECO'yu yakınlaştırma gayretleri de hayata geçememektedir. Karakorum Karayolu aracılığıyla Pakistan'ın Orta ve Güney Asya'daki ulaşım bağlantısını sağlama konusunda kilit konum sahibi olmasından dolayı, böyle bir projeyi Hindistan'ın desteklemesi çok güç görünmektedir. Bu

⁶⁹ Pomfret (1999), a..g.e., s. 12-14.

açından, Karakurum Karayolu'nu, Orta ve Güney Asya arasında bir işbirliği projesine çevirme konusunda Hindistan'la Pakistan arasında barışın sağlanması gerekmektedir.⁷⁰

Taşımacılık ve haberleşme alanlarında, tarihi "İpek Yolu"nun yeniden canlandırılması gibi iddialı projeler bulunmasına rağmen şu ana kadar gelinen seviye birçok sebepten kaynaklanarak (özellikle bölgede güçlü bir finansör ülkenin bulunmaması) düşük kalmıştır. Bunun yanında, ticaret akımlarının da bölge-içi nitelik kazanması ancak ulaşım alt yapısının işler ve koordineli hale getirilmesiyle mümkün olacaktır.⁷¹

Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları: Petrol ve doğal gaz boru hatları, büyük miktarlarda petrol ve doğal gaz üreten (veya üretme kapasitesine sahip) veya tüketen ekonomiler olan ECO üyeleri için hayati bir öneme sahiptir. Bölge, şimdiki alt yapısı itibarıyla 12 bin km. den uzun ham petrol boru hattı, 9 bin km. den uzun rafine petrol ürünlerini taşıyan boru hattı ve de 20 bin km. ye yakın doğal gaz boru hattına sahiptir. Bu hatların önemli bir kısmı, eski ve modernizasyona muhtaç olmakla birlikte eski ekonomik yapının bir mirası olduğundan, dünya piyasalarına çıkış özelliğine sahip değildir. Bu sebeple, bağımsızlıktan bu yana, daha fazla reel çıkarlara yönelik yeni güzergâhların inşası gündemde olmuştur.

Hazar Havzası'ndan dünyaya ulaştırılacak petrol ve doğal gaz için bazı güzergâhlar bulunmaktadır.⁷²

- Bunlardan birincisi, zaten var olan ve Rusya yoluyla kuzeye açılan boru hattıdır ki, ECO üyelerinin pek çoğu, tek bir ülkeye aşırı bağımlılık meydana getireceği için bu rotanın sınırlandırılmasını istemektedir;⁷³

- İkinci güzergâh da yine var olan ve daha düşük maliyetle üzerinde değişiklik yapılabilecek İran rotasıdır;

- Üçüncü yol Afganistan ve Pakistan üzerinden geçebilecek rotadır. Fakat bu rota, Afganistan'da yaşanan siyasi belirsizlikler sebebiyle büyük bir risk taşımaktadır;⁷⁴

- Dördüncü boru hattı güzergâhı, Hazar Denizi'nin ortasından Kafkasya Cumhuriyetleri aracılığıyla ya Karadeniz limanlarına ya da güneydeki Ceyhan Limanı'nın bulunduğu Akdeniz'e ulaştırılacak yoldur;

- Beşinci yol, Kazakistan'dan doğuya, kendisi de büyük bir müşteri olan Çin'e, oradan da Japonya'ya uzatılacak olan hattır. Bu güzergâh, çok büyük bir çaba gerektirecek ve önümüzdeki dönemde durumu daha da netleşecektir.

Petrol ve Doğal Gaz Üretiminde İşbirliği: Petrol ve doğal gaz, yalnızca üçüncü ülkelerin çıkarları için de-

ğil, ECO üyesi ülkelerin büyük çoğunluğunun çıkarları açısından da büyük öneme sahiptir. Çünkü denklemin bir yanında bulunan İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine ve enerji sektöründe uzmanlaşmış işgücüne sahip bulunmakta, bölgenin dinamik ve yoğun nüfusa sahip iki ülkesi olan Pakistan ve Türkiye de, enerji açığı içerisinde olan ülkeler olarak denklemin diğer tarafını oluşturmaktadır. Bu çerçevede bu iki ülke, bölge dışından ithal ettikleri büyük miktarda petrol ürünlerini bölge içerisindeki ülkelere kolaylıkla satın alabilirler.

Türkiye ve Pakistan ile ECO ülkeleri arasında böyle bir ticaretin başlaması ve var olan miktarın artırılması sadece ECO ile olan ticaretin artırılmasını sağlamayacak, aynı zamanda enerji sektöründeki gelişmeler sanayi üretimini artıracığı için ikincil ticareti de canlandırabilecektir. Enerji açısından ECO ülkeleri arasındaki bölgesel işbirliği, böylece bu ülkelere arz ve talep açısından bir denge meydana getirecektir. Gerçekte, bölgesel tamamlamıcılığın en yüksek düzeyi petrol ve doğal gaz arz ve talebinde bulunmaktadır. Bölge bu ihtiyaçlar üzerinde yoğun bir şekilde çalışmak zorundadır.

Petrol üretimi alanında ECO bölgesinde, Batılı ve ABD'li firmalardan sonra Türk ve İran petrol şirketlerinin, petrol aramaları konusunda oluşmuş olan konsorsiyumlardan önemli oranlarda paylar aldıkları görülmektedir. Örneğin "Asrın Petrol Anlaşması" olarak nitelendirilen Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi Konsorsiyumu'ndan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), aldığı %6.75'lik payla üretim izni almayı başarmıştır. Toplam maliyeti 7.5 milyar dolar olan bu projenin, ortaklarına 81 milyar dolar gelir getirmesi beklenmektedir. İran ise, 200 milyon ton petrol üretilmesi planlanan ve 4 milyar dolar yatırım maliyeti öngörülen diğer büyük bir proje olan Şahdeniz Konsorsiyumu'nda ise %10'luk bir paya sahip bulunmaktadır. Bu konsorsiyumdan TPAO da %9'luk bir oranda üretim hakkı elde etmiştir.⁷⁵

Elektrik Enerjisi Alanında İşbirliği: Diğer bir tamamlamıcılık unsuru hidro-elektrik alanında bulunmaktadır. Özellikle Kırgızistan ve Tacikistan'da çok geniş hidro-elektrik potansiyeli vardır. Petrol ve doğal gaz alanında olduğu gibi elektrik enerjisi de, şayet büyük enerji ihtiyacı içerisinde bulunan ECO ülkeleri için etkin bir dağıtım şebekesi kurulabilirse önemli bir işbirliği alanı oluşabilecektir. Pakistan bu konuda büyük bir piyasa olmasına rağmen, Kırgızistan ve Tacikistan'dan bu ülkeye elektriği iletmek için güç bağlantılarının kurulamaması durumunda elektrik enerjisinin bölgesel işbirliğindeki önemi azalacaktır. Bölgenin

⁷⁰ Moonis Ahmar, "Orta Ve Güney Asya Arasında Ulaşım Bağlantısı Karakurum Karayolu (KKH) Olay Araştırması" Avrasya Etütleri, Sayı: 20 (Özel Sayı) <http://www.tika.gov.tr/tur/yayin/avetud/11.htm>, (10 Nisan 2002)

⁷¹ Pomfret (1999), a.g.e., s. 6-15.

⁷² ECO Secretariat (1999), a.g.e., s. 10.

⁷³ Birgit Brauer, "A Breakthrough for Kazakhstan's Oil", *New York Times*, New York, 2 Ekim 2001, s. W1.

⁷⁴ "Afghan Pipeline Deal Linked", <http://www.msnbc.com/news/852145.asp?cp1=1> (31 Aralık 2002).

⁷⁵ United States-Azerbaijan Chamber of Commerce, *Azerbaijan Investment Guide*, Washington, 1997, s. 17.

elektrik üretimi ve tüketimi açısından en büyük ülkesi olan Türkiye için de elektrik enerjisi alanında bölge ile önemli bir ticari potansiyel vardır

Sanayileşen Ülkeler Bağlamında Bölgesel İşbirliği: ECO üyesi ülkelerin ihracat ve ithalat bağlantıları, üye ülkelerin birbirleriyle ticaret yapabilmesi için geniş bir potansiyelin bulunduğunu göstermektedir. Ama bölge ülkeleri, bazı gelişmişlik sorunlarından dolayı bölge içi ticaret imkânlarından tam olarak yararlanamamaktadır. Çünkü üye ülkelerin bir kısmı, birçok sanayi ürününü bölge dışındaki ülkelere ithal ederken, bu malları karşılaştırmalı üstünlük yapısına göre üretip ihraç edebilen diğer üye ülkeler ihracatlarını bölge dışına yapmaktadırlar.

Tarımsal İşbirliği Olanakları: Tarım sektörü, pek çok ECO üyesi için sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında hayati bir öneme sahiptir. ECO üyesi ülkelerde, tüm sanayileşme çabalarına rağmen tarımın GSMH içerisindeki oranı oldukça yüksek düzeydedir. Bölgedeki en fazla sanayileşmiş ülkeler sayılan Türkiye, İran ve Pakistan için bile tarımsal üretim halen çok önemlidir. Özellikle Türkiye ve Pakistan için tarımsal ürün ihracatı da toplam ihracat içerisinde önemli bir paya sahiptir. Sovyet sanayileşme politikalarına göre tarımsal üretim alanları olarak kullanılan Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri halen yoğun tarımsal üretiminden (monokültür) kaynaklanan sorunlarla mücadele etmektedir. Bu konuda verilecek en güzel örnek, aynı zamanda bölgenin çevresel yıkımına da zemin hazırlamış olan pamuk üretimidir. Halen Özbekistan ve Türkmenistan'ın önemli pamuk üreticileri olmaları, tarımsal alt yapı ile ilgili ipucu vermektedir. Pakistan ve Türkiye'de de büyük miktarlarda pamuk üretilmesi, bu alanda bölgede tam bir rekabetin yaşandığını göstermektedir.

Daha da önemlisi bu ürünler, tarıma dayalı sanayilere hammadde temin etmekte, dokumacılık, tekstil ve hazır giyim sektörlerinde tam bir bölgesel rekabet bulunmaktadır. Bu alanda en önemli tamamlayıcılık çeşitli gıda sanayisi dallarında bulunmaktadır ve bu sanayilerde bölge ülkeleri arasında ticareti artıracak önemli potansiyel vardır. Buna göre, tarıma dayalı sanayi dalları çok gelişmiş olan Türkiye ve Pakistan (daha çok pamuğun işlenmesi ağırlıklı) diğer üye ülkelerde bu sanayilerin kurulup geliştirilmesi alanlarında işbirliğine gidebilirler. Nitekim Türk girişimcilerinin Orta Asya pazarlarında en fazla etkin oldukları üretim sahalarının küçük ve orta ölçekli gıda sanayii olması, böyle bir işbirliğinin somut adımları olarak sayılabilir.

Turizm: ECO'nun Keşfedilmemiş Potansiyeli: Bölge için, fiziki altyapının gelişmesiyle bağlantılı olarak büyük turizm imkânlarının bulunduğu belirtilebilir. Tarihi ve kültürel özellikleriyle bilinen tarihi İpek Yolu üzerindeki şehirler boyunca önemli turizm fırsatları vardır. Türkiye'nin, Ege ve Akdeniz'e açılan batı ve güney kıyıları ile Hazar Denizi kıyıları, güzel iklimi ve plajlarıyla turistik cazibe merkezleri olarak sayılabilir.

İnsan Kaynakları Alanında İşbirliği: Türkiye, Pakistan ve İran, sağlık, mesleki eğitim, bankacılık, finans ve sivil toplum tecrübeleri gibi alanlarda önemli bir birikim taşımaktadırlar. Orta Asya ülkeleri enerji ve tarım alanlarında uzmanlaşmışlardır. Pakistan, ayrıca Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine İngilizce öğretimi konusunda da yardımcı olabilir. ECO bu tecrübe alışverişi açısından bir katalizör görevi yerine getirebilir.

Buna paralel olarak, SSCB'nin dağılmasından sonra, beşeri sermayenin dünya standartlarında yetiştirilmesi amacıyla Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında bir çok protokol imzalanmış, bu ülkelerden 10 bin civarında öğrenci burslu olarak Türkiye'ye lisans ve lisansüstü eğitim amaçlarıyla gelmiş ve bunların büyük kısmı da eğitimlerini tamamlayarak ülkelerine dönmüştür.⁷⁶ Bu çerçevede, eğitim alanında Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri arasında büyük bir işbirliği gözlemlenmektedir. Pek çok kültürel ortak özellik tarafından beslenen bu işbirliği ile, bu ülkelerde Türk devleti ve özel inisiyatif tarafından yüzden fazla kolej ve 13 yüksek öğretim kurumu faaliyete geçerek binlerce öğrencinin eğitimini sağlamaktadırlar.⁷⁷ Bu eğitim faaliyetlerinin, gelecekte ortak bir Türk kimliği ortaya çıkararak ekonomik ve kültürel entegrasyonu hızlandırması beklenmektedir. Bu ülkelerde, genel eğitim yanında teknik eğitim alanında da kurumların açılmış olması, insan kaynaklarının geliştirilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır.⁷⁸ Bu konuda yapılması gereken en önemli vurgu, Türkiye'nin liberal ekonomi ile eşgüdümlü bir şekilde uygulamaya çalıştığı seküler demokrasinin Orta Asya'nın yeni ba-

⁷⁶ Josh Martin, "Long Term Planning", *The Middle East*, n. 274, January 1998, s. 20.

⁷⁷ Bülent Aras, "Turkey's Policy in the Former Soviet South", *Turkish Studies*, Vol. 1, No: 1 (Spring 2000), s. 50.

⁷⁸ Cennet Engin Demir, Ayşe Balcı ve Füsün Akkök "The Role of Turkish Schools in the Educational System and Social Transformation Of Central Asian Countries: The Case of Turkmenistan and Kyrgyzstan", *Central Asia Regional Literacy Forum*, http://www.literacyonline.org/products/ili/webdocs/carlf_dem.html (28 Kasım 2002).

ğimsız ülkeleri tarafından bir model olarak algılanması için olanakların meydana getirilmesidir. Türk ve Batı dünyasının bakış açısını temsil eden bu model sunumu hemen hemen Orta Asya'daki tüm ülkeler tarafından olumlu karşılanmakta ama İran gibi, dini özellikleri belirgin bir üyenin negatif tepkisini çekmeye devam etmektedir. İdeoloji ihracı endişeleri ile insan sermayesinin geliştirilmesi arasında kurulması gereken bu hassas denge, tüm ECO üyeleri için gelecekte büyük bölgesel çıkarlar sağlayabilir.

Çevresel Felaketler ve ECO Bölgesi: SSCB'nin bıraktığı mirasın bir bölümünü, yanlış su politikası ve beraberinde gelen sorunlar oluşturmaktadır. Orta Asya devletlerinden Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan tarımın gelişmiş olduğu ve suya ihtiyacı olan ülkelerdir. Buna karşılık su kaynakları Kırgızistan ve Tacikistan'da yoğun olarak bulunmaktadır. 2000'de Özbekistan'da yaşanan kuraklık, son yüzyılda yaşanan en şiddetli kuraklık olmuş ve 1 milyon kişi zarara uğramıştır. 2001'de sorun daha da ciddileşmiştir. Özbek Devlet Başkanı Kerimov'un, Mayıs 2001'deki Moskova ziyaretinde, artık unutulmaya yüz tutan "yüzyılın projelerinden biri" olan Sibiryanehirlerinin Orta Asya'ya nakledilmesi projesini yeniden gündeme getirmesi, Orta Asya'nın büyük bir su krizi eşiğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Orta Asya'nın en büyük nehirlerden olan Siriderya'nın suyu Aral Denizi'ne kadar bile ulaşmamaktadır. Aral, her geçen gün kuruyarak bir çöl haline gelmektedir. Su dengesinin bozulması, iklimi de değiştirmiştir. Orta Asya'da yaşanan su sıkıntısı ve kuraklık sorunu, artık bölgesel olmaktan çıkarak küresel bir boyut kazanmıştır.⁷⁹

ECO Bölgesi'nin geleceğini etkileyecek çevresel felaketler petrol üretiminin sona ermeyeceği ve pamuk üretiminin de devam edeceği gerçeği altında, öncelikli olarak ve doğrudan doğruya bölge ülkeleri tarafından mercek altına yatırılmalıdır. Ayrıca, çok genel hatlarıyla belirtilen bu felaketlere, Kazakistan'daki nükleer kirlenme, Marmara Denizi'nin kirlenmesi gibi diğerlerinden daha az önemli olmayan sorunlar da ilave edilebilir.

Bölgesel Kurumlar Aracılığıyla İşbirliğinin Geliştirilmesi: ECO üyesi ülkeler, ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası, ECO Sigorta Şirketi, ECO Denizcilik Şirketi ve ECO Havayolları gibi özel kurumların meydana getirilmesine de özel olarak ilgi göstermektedirler. ECO Sigorta ve Taşımacılık Şirketi'ni tamamlamak için yapılan düzenlemeler, bölge ile iş yapan ticaret erbabı için temel bir finansal kurumun oluşmasını sağlayacaktır. ECO Denizcilik Şirketi filo ve mali imkânlarını artırmak için daha fazla finansal kaynağa muhtaç bulunmaktadır. ECO Havayolları ise, faaliyete geçmesi için desteklenmeye gereksinim duyan diğer bir bölgesel kurumdur.

ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın yakın zamanda faaliyete geçmesi için gösterilen çabalar artırılmaktadır. Bankacılık tecrübelerinin uyumlulaştırılması ve bankerler arasında daha iyi bir koordinasyon sağlanması, sonuçların umut verici olmasına neden olabilir. Bu durum, GSYİH, büyüme oranı, tasarruflar ve yatırım, enflasyon oranı, iç açıklar, işsizlik oranları, ücret düzeyleri, faiz oranları, parasal genişleme oranları, cari işlemler hesabı, merkez bankaları tarafından belirlenen karşılık oranları, döviz rezervleri gibi üye ülkeler için hayati öneme sahip göstergelerdeki farklılıklardan kaynaklanan mali karışıklıkların önlenmesinde ilk adımı oluşturacaktır. Bankacılık sektörü, karşılıklı politikaların uyumlulaştırılması için ortak bir platform sağlayacak mali yönetim için bir çatı meydana getirebilir. İktisat politikasının belirlenmesinde sağlanacak daha iyi bir koordinasyon, bölgede ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi üzerinde büyük bir etki meydana getirebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak öncelikle ECO Bölgesi'nde ekonomik entegrasyonun sağlayabileceği avantajlarda söz edilebilir. Ekonomik İşbirliği Örgütü, henüz gelişme döneminde olmasına ve bölgesel işbirliği için bir forum olmaktan öteye gidememiş olmasına rağmen, bazı bölgesel avantajları geliştirmek için iyi bir araç olarak değerlendirilebilir. Ama bu aracın nasıl ve hangi alanlarda yönlendirileceği büyük önem taşımaktadır. Bölgesel avantajlar bir kaç yönden incelenebilir:

Her şeyden önce, ECO'nun kurucu üyeleri olan İran, Pakistan ve Türkiye'nin Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Akdeniz'e açılan uzun kıyıları bulunmaktadır. Bu durum, halen ekonomik olarak Rusya'ya bağlı olan ve açık denizlere kapalı bulunan Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile Afganistan'dan oluşan yedi üye ülke için alternatif ticaret yollarını ifade etmektedir. Bu durum, ulaşım ve haberleşmenin bu bölgesel örgüt için anahtar sektörler olduğu ve bu bölgesel entegrasyonun başarıya ulaşmasında mutlak bir öncelik taşıyacağı anlamına gelmektedir.⁸⁰

Ulaşım ağlarının birleştirilmesi, Türkiye, İran ve Pakistan gibi ihracata yönelik ekonomilere sahip ülkeler için temel bir önkoşuldur. Bu ülkelerin ekonomik potansiyelleri (özellikle Türkiye ve Pakistan) sürekli büyüme gösterirken, AB ve ABD piyasalarında artan korumacılık eğilimleri, Türkiye, İran ve Pakistan gibi devletleri yeni ihracat pazarları arama konusunda zorlamaktadır. Bu bağlamda, yeni Orta Asya'da bağımsız cumhuriyetlerinin ortaya çıkması mükemmel bir fırsat olmuştur.

Diğer yandan, Sovyet sanayileşme politikası sonucu, Orta Asya'nın enerji endüstrisi, gaz, petrol, petrol işleme ve kömürden oluşmuş ve büyük petrol ve doğal gaz kaynakları bu bölgenin Sovyetler Birliği için

⁷⁹ Ural Yulanov, "Orta Asya Çölleşiyor", Yeni Avrasya Dergisi, <http://www.yeniavrasya.com> (12 Mart 2002).

⁸⁰ De Cordier, a.g.e., s. 50.

birincil enerji deposu olmasına neden olmuştur.⁸¹ Bu çerçevede Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği'nin pamuk deposu olmuş ve pamuk üretiminin geliştirilmesi her zaman en yüksek öncelik oluşturmuştur. Özbekistan'da pamuk endüstrisi, ülke üretiminde halen yüksek bir orana sahiptir.⁸² Bu durum, diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinin ürettiği ham maddeler için de böyledir. Bu da, söz konusu ülkelerin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarının çok yüksek olduğu anlamına geldiği gibi, bu bağımlılık ilişkisi günümüzde de önemli oranda devam etmektedir.

Özellikle, Türkiye ve Pakistan'ın sahip olduğu nitelikli işgücü potansiyeli, Orta Asya ve Kafkasya'dan bağımsızlık sonrası ayrılan nitelikli işgücünün meydana getirdiği olumsuzlukları azaltabilir. Tekstil ve hazır giyim sanayilerinde dünya pazarlarına geniş ölçekli ihracat yapabilecek olanaklara sahip olan bu ülkeler, Orta Asya tekstil sanayilerinin gelişmesinde yardımcı olabilir.⁸³ Diğer taraftan ticaretin yönü Orta Asya ve Kafkasya için, şimdilik kuzey rotasından güneye değil, diğer dış pazarlara kaymış görünmektedir. Bunun en önemli nedeni, ortak Sovyet ekonomik mirasına sahip olan bu ülkelerin tamamlayıcı olmaktan çok benzer ekonomilere sahip bulunmalarıdır.⁸⁴

Buna rağmen ECO, Orta Asya Cumhuriyetlerinin, Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azaltabilecek potansiyel alternatifler sunabilir ve bu yeni cumhuriyetlerin, Türkiye, İran ve Pakistan üzerinden dış denizlere açılmak suretiyle uluslararası ekonomik ilişkilerini artırmalarına olanak sağlayabilir. Bu potansiyel pazarlar, bölgesel ekonomik bağımsızlık düzeyinin artırılmasını sağlama arzusu şeklinde ortaya çıkan ECO'nun temel ilkelerine ulaşmayı sağlayabilir. Bölgesel entegrasyon aracılığıyla üretimlerini daha etkin hale getirmek için ECO üyeleri, kendi karşılaştırmalı üstünlük yapılarını geliştirebilirler. ECO'nun imkanları çok fazla ve çeşitli alanlardadır. Örneğin petrol ihracatında büyük bir ivmenin oluşmasına sebep olacak Bakü-Ceyhan boru hattı gibi bağlantılar aracılığıyla ECO ülkeleri birbirine bağlanabilir. Ayrıca, Orta Asya Cumhuriyetleri, ECO'nun kurucu üyelerinden tüketim malları satın alarak, petro-kimya ve enerji sektörlerinin geliştirilmesinde uzmanlaşabilirler. Ayrıca üyelerinin sahip oldukları büyük petrol ve doğal gaz rezervleri, üretim ölçeğinde dünyada önemli bir paya ulaşabilirse OPEC tarzı bir işbirliğine yol açarak ECO Bölgesi'nin gelecekteki etkinliğini ve zenginliğini artırabilir. Enerji kaynakları konusunda diğerlerine göre daha az avantaja sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan'la di-

ğer yeni üyeler arasındaki kaynak eşitsizlikleri de ancak ekonomik entegrasyonun geliştirilmesiyle ortadan kaldırılabılır.⁸⁵

ECO'nun, petrol ve doğal gaz üretimindeki büyük potansiyelin yanında kömür, demir ve altın gibi değerli madenlere de sahip bulunması (özellikle Kazakistan ve Özbekistan'daki büyük rezervler) bu bölgesel işbirliğinin geliştirilmesinde büyük avantaj oluşturmaktadır.⁸⁶

Kaçakçılık, uyuşturucu ticareti⁸⁷, silah trafiğinin denetlenmesi, etnik çatışmaların yayılmacı etkisinin önlenmesi, göçmen sorunlarının çözülmesi ve ekolojik felaketlere karşı önlem alınması gibi konularda da ECO bir tartışma ve çözüm platformu olma niteliği kazanabilir. Çünkü Özbekistan ve Kazakistan arasında Cambul, Çimkent ve Akmescit (eski Kızıl Orda) Kazak bölgelerindeki su kaynakları üzerindeki talepler yüzünden diplomatik tartışmalar yaşanmıştır. Hazar Denizi'nde su seviyesindeki taşmalar, Azerbaycan ve Kuzey İran'da tarım sektörüne büyük zarar vermektedir. Üstelik, Hazar'ın suyunun %78'ini sağlayan Volga Nehri'nin ağır endüstriyel kirliliğinin balıkçılığa ve İran, Kazakistan ve Azerbaycan için önemli bir ihracat malı olan havyar üretimine verdiği zararlar çok açıktır.⁸⁸

Buna göre, geleneksel olarak ekonomik entegrasyonların başarı koşullarının büyük ölçüde ECO'ya uyarlanamayacağı ifade edilebilir. Fakat bunun yanında ortak sınırlar, coğrafi avantajlar, sosyo-kültürel ortak özellikler bu bölgesel entegrasyon girişiminin başarıya ulaşmasında etkili faktörler olabilir. Alt yapı ile ilgili sorunların giderilmesi ve ulaşım sektörünün geliştirilmesi ile birlikte ticari akımların da ivme kazanacağı açıktır. Üstelik alt yapı ile ilgili olarak yapılan ortak projelerin, entegrasyonun ilk aşamalarında bir sorun olmasına rağmen daha ileri bir entegrasyon düzeyine ulaşılmasında aracılık edeceği bilinmektedir. Bu konuda, politik kararlılığın önemli bir etken olacağı belirtilebilir.

Bu avantajlara rağmen bu bölgesel entegrasyonun etkinliğini sınırlayan bazı faktörlere de temas edilmelidir. ECO üyeleri, yeterli sermaye birikimine sahip olmamaları, alt yapıdan kaynaklanan önemli sorunları yaşıyor olmaları, piyasa ekonomisine geçiş sorunlarına sahip olmaları ve modern ticaretin gereklerine sahip olmamaları açısından coğrafi yakınlığın meydana getirdiği avantajları kullanamamaktadır.⁸⁹ Bu üyelerden, Afganistan dâhil altısı geçiş ekonomisi sorunları-

⁸¹ Togan, a.g.e., s. 7.

⁸² De Cordier, a.g.e., s. 51.

⁸³ Stanizai, a.g.e., s. 270.

⁸⁴ Pomfret (1999), a.g.e., s. 43.

⁸⁵ Stanizai, a.g.e., s. 410.

⁸⁶ Zahid I. Munawwarov, "Central Asia and the Caucasus after the Soviet Union", *Uzbekistan* (ed. Mohiaddin Mesbahi), Gainesville, Florida: University Press of Florida, 1994, s. 37-39.

⁸⁷ United Nations Office for Drug Control and Prevention (ODCCP Studies on Drugs and Crime), *Global Illicit Drug Trends 2002*, New York: United Nations Publication, 2002, s. 11.

⁸⁸ De Cordier, a.g.e., s. 51.

⁸⁹ T. C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye*, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: DPT Yayınları, 1995. s. 131-135.

nı yaşamaktadır ve AB'nin Doğu Avrupa'nın geçiş ekonomilerine yaptığı yardım ve destekte görüldüğü gibi bu ülkelerin geçiş sorunlarının aşılmasında güçlü bölge-içi finansör ülke bulunmamaktadır. Bu durumda iç dinamiklerle çözülmesi gereken bu sorunların yarattığı olumsuz etkiler uzamaya devam etmektedir. Bunun tek istisnası, Türkiye'nin bu ülkelere yapmış olduğu yardım ve işbirliği çabalarıdır. Çok büyük finansman ve yardım gerektiren bu konuda diğer kurucu üyelerin zayıf kaldığı gözlenmektedir.⁹⁰ Zayıf finansal ve kurumsal işbirliği imkânlarının bu tür entegrasyonların başarı şansını kısıtladığı bilinmektedir. Bunun yanında, GOÜ'ler arasındaki entegrasyonların başarılı olma şartlarından olan tamamlayıcılık faktörünün bir kaç mal dışında yeterince gelişmiş olmadığı söylenebilir.

ECO'nun taşıdığı potansiyel, AB etrafında ortaya çıkan bir entegrasyonla karşılaştırıldığında, hedeflerin gerçekleşmesini engelleyen birçok faktör sebebiyle bazı dezavantajlar da taşımaktadır. Bu faktörlerden bir tanesi ECO'nun, yalnızca İslam ülkelerinden oluşmuş veya nüfuslarının büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşmuş bir işbirliği hareketi olmasıdır. Bu nedenle ECO, özellikle Batılı ülkeler tarafından Asya'nın kalbinde bulunan potansiyel "fundamentalist bir blok" olarak tanımlanabilmektedir. ECO çerçevesinde İran'ın önemli faaliyetler yapmaya çalışmasının bu kuşku artırdığı söylenebilir. Buna rağmen, bu tür yaklaşımlara karşı ihtiyatlı değerlendirmeler yapmakta büyük yarar vardır. Çünkü AB'nin, genişleme sürecinde Türkiye gibi Hıristiyan olmayan ülkelere de yer vermesi, dinsel ideolojik yaklaşımların bu konuda belirleyici olmadığını göstermektedir. Ayrıca ECO, İran'ın devrimci ideoloji ihracı ile ilgili kesin bir argüman içermeyen ve olabildiğince merkeze yönelik çıkarılara dayalı ekonomik bir organizasyondur. Ayrıca ortak kültürel özelliklere sahip olma, ECO üyeleri arasında ciddi anlaşmazlıkların bulunmadığı anlamına gelmez. Bu anlaşmazlıklar daha çok Türk-İran ilişkilerinde gözlemlenmektedir.⁹¹

Gerçekten, Türkiye ve İran, Orta Asya'da etkili olmak için uzun süredir rekabet etmektedir. Söz konusu rekabet ECO içerisinde de ortaya çıkmaktadır ve bu tür bir yaklaşım, son on yıl içerisinde ECO Bölgesi'nin istikrarını etkileyebilecek kadar önemli olabilmektedir.⁹² Çünkü Türkiye, ECO ile, NAFTA modelindeki gibi, sadece bir ekonomik organizasyon olarak ilgilenmektedir. İran ise, ASEAN'da olduğu gibi, İslam Topluluğu'na benzer bazı kültürel ve güvenlik araçları ihraç etmek istemektedir. Bu rekabet uzun zamandır devam ettiği için, ECO, bir bölgesel ticaret forumu olarak kalmaktan öteye geçememiştir.

Diğer önemli bir faktör, Orta Asya liderlerinin, ECO'nun bir "İslami Blok" olması ihtimaline yönelik

tavırlarıdır. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu ülkelerde parti isimleri ve politikalar değişmesine rağmen, eski idari yapı büyük oranda devam etmiştir. Bu bağlamda siyasi elitlerin, ECO'nun kurucu üç üyesinden daha çok, Moskova ile daha fazla ortak bağına sahip olduğu söylenebilir. Bağımsızlık sonrasında Orta Asyalı liderler Rusya ile pek çok ikili anlaşmaya imza atmışlardır. Örneğin, 30 Mayıs 1992'de Rusya ve Özbekistan, ekonomik işbirliği ve ortak stratejik bir askeri bölge kurulmasını tasarlayan "Devletler Arası İlişkiler, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"nı imzalamışlardır. Sovyet sonrası dönemde tekrar canlanma riski olan Rus-Özbek eksenini, ECO'nun geleceği için bir tehdit oluşturabilir. ECO'nun, geniş tabanlı bölgesel girişimleri Moskova'yı da rahatsız etmektedir. Çünkü başarılı bir ECO, bölgeyi "yakın çevre"sinin bir parçası olarak değerlendiren Rusya'nın bölgedeki etkisini kesinlikle azaltabilecektir.

Orta Asya'daki sosyo-ekonomik gelişmelerde, Türkiye'nin de önemli bir rol oynadığı belirtilmelidir. Türkî orijinlere sahip olan ECO üyeleri ile (Tacikistan ve Afganistan dışında) Türkiye arasında çok yakın kültürel bağlar bulunmaktadır. Bu noktada önemli olan Türkiye'nin laik bir devlet yapısına sahip olmasıdır. Bu seküler özellik, Orta Asya'nın radikalleşmesini engellemektedir.

Bu şartlar altında ECO'nun başarılı olması, yalnızca ekonomik kriterlere bağlı olacaktır. Piyasa ekonomisine geçiş sorunları yaşamakta oldukları için Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dünya ekonomisine entegrasyonlarının sağlanması açısından da bu koşul gereklidir. Bir tarafta, zengin doğal kaynaklarını çok uluslu enerji şirketleri aracılığıyla işletmek için büyük çaba gösteren Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan, diğer yandan da dünya ticareti içindeki paylarını artırmaya muhtaç konumdaki Türkiye, İran ve Pakistan bulunmaktadır. Bu ekonomik gerçek, karmaşık bir olgu olmaktan çok uzak olup "dini amaçlar" ve "laik modernite" arasındaki çatışmadan daha acildir.

Ayrıca Orta Asya ülkeleri, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden bazı açılardan oldukça farklı özelliklere sahiptir. İlk başta, ekonomik ve askeri açıdan Rusya'ya oranla çok küçük bir potansiyele sahiptirler. Hepsinden öte, bu ülkeler Sovyet dönemindeki belli modernleşme başarılarına rağmen (lokalleşmiş sanayileşme, okur-yazarlık oranlarının yüksek olması), genellikle diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden bile farklı gelişmişlik düzeyinde bulunmaktadır.

Belirtilmesi gereken bir diğer unsur, bölge ülkelerinin, ekonomik çıkarlarına zarar verilmedikçe ABD ve Batı tarafından kollanan bir statüye sahip olmadıklarıdır. Bölge, hem Rusya için, yeniden nüfuz alanı olma sınırında hem de ABD'nin Afganistan'a müdahalesinde

⁹⁰ Muzaffer Dartan, Esra Hatipoğlu ve Mehmet Dikkaya, *ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları, 2002, s. 70-71.

⁹¹ De Cordier, a.g.e., s. 53.

⁹² Afrasiabi ve Jalali, a.g.e., s. 78.

görüldüğü gibi küresel güçlerin temel harekât alanı olma noktasında bulunmaktadır. Bu nedenlerden ötürü, dış unsurlar ve farklı etnik guruplar arasındaki iç çatışmalardan kaynaklanan iç unsurlar, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tehdit etmektedir.⁹³

Sınırların net olarak belirlenmemiş olması, ulus devletlerin güçlenmesine engel olmaktadır. Karabağ konusunda Azerbaycan'ın uluslararası toplum tarafından yalnızlığa itilmesi sonucu bu ülke, topraklarının 1/3'lük bir kısmını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda görüldüğü gibi bir "etnik temizlik" riski, "Büyük Özbekistan", "Büyük Tacikistan" kurma düşünceleri etrafında güçlenirse, Özbek, Kırgız ve Tacik devletleri arasında büyük sorunlar ortaya çıkabilir. Buna benzer bir durum, Azerbaycan-İran, Kazakistan-Rusya ve Afganistan-Tacikistan eksenlerinde de ortaya çıkabilir.

Kurucu üç üyenin bu bölgesel girişime dönük politikalarındaki farklılıkların da bir dezavantaj içerdiği belirtilebilir. Örneğin İran, başından beri ECO'nun İslami karakterlerini vurgulamakta ve bu örgütün bir "İslam Ortak Pazarı"na doğru ilk adımı oluşturabileceği fikrini ısrarla sürdürmektedir. Buna karşılık Türkiye ise, ECO'nun İslami karakterine vurgu yapmamaya özen göstermektedir. Buna ilaveten, nispi olarak benzer ekonomik yapılara sahip bu ülkeler için bu benzerliğin bazı dezavantajlar taşıdığı açıktır. Çünkü, bu tür ekonomiler arasındaki entegrasyon girişimleri uzun soluklu olamamıştır.

Belirtilmesi gereken bir diğer dezavantaj ise küresel ve bölgesel güçlerin ECO Bölgesi'ne yönelik nüfuz taleplerinin sona ermemiş olmasıdır. Örneğin Rusya, 6 ECO üyesinin de üyesi olduğu BDT'yi ekonomik ve politik açıdan entegrasyonunu tamamlayarak "etkili bir bölgesel güç" olarak geliştirmek istemektedir. Bununla birlikte, cari planda BDT Rusya ve tek tek üye ülkeler arasında ikili ilişkileri güçlendiren bir kurum olmaktan öteye gidememektedir. Yine dış politika ile ilgili olarak BDT içerisinde de pek çok ihtilafli sorun bulunmaktadır.⁹⁴ Rusya ve Belarusya dışında, üye ülkeler bu örgütü uzun soluklu bir proje olarak algılamamaktadır. Örneğin Kırgızistan, Ermenistan ve Tacikistan, BDT'yi Rus askeri yardımına mazhar olabilmek için bir araç olarak kullanmak istemektedir. Rusya ile ekonomik sebeplerin etkisiyle böyle bir entegrasyon için zorlanan Moldavya, Kazakistan, Türkmenistan ve Ukrayna ise bu birliğe, "kötü, ama katlanılması gereken bir zorunluluk" olarak bakmaktadırlar. Büyük iç ve dış sorunlarla mücadele ettikten sonra kendisine birliğe katılmaktan başka şans tanınmayan Gürcistan ve

Azerbaycan ise, Rus etkisini azaltmak için her fırsatta BDT kurumlarını sulandırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, Yeltsin sonrasında işbaşına gelen Putin Hükümeti, Moskova'daki son BDT toplantılarından birinde BDT'yi, birbiriyle çatışma içerisinde bulunan üyelerin bulunduğu zayıf bir örgütten uyumlu bir organizasyona dönüştürmek için çalışacağı yönünde sinyaller vermeye başlamıştır. Bunun için, özellikle Rus hegemonyasını kırmak için kurulmuş olan GUUAM gurubu ile yakınlaşmaya çalışmaktadır.⁹⁵

Bölgesel entegrasyon alternatifleri, BDT içerisinde bazı önemli alternatifler ortaya çıkarabilir. Bununla birlikte denilebilir ki, Orta Asya bölgesinde henüz anlamlı bir birliktelik kurulmamıştır. Son zamanlarda, sadece bazı kısmi etkiye sahip birlikler kurulmuştur. Bu bağlamda, muhtemel iç ve dış riskler sebebiyle, bölge ülkeleri için, tarafsızlık ilkesine bağlı kalmak ve çevre ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmak yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Bu politik yaklaşım, aslında bütün ECO üyeleri için geçerli bir argümandır ve entegrasyonun muhtemel başarısı için olumsuz etki yapmaya devam etmektedir. Bölgesel kurumların genellikle kâğıt üzerinde kalması ve bölgesel yatırım politikalarının devreye girememesi de bu yaklaşımın yansımalarındandır. Özellikle Türkiye'nin AB üyeliğine dönük politikalarının, bu tür uzun vadeli ve getirebileceği yararlar konusunda kuşku bulunan projelerde yer almama eğilimini güçlendirdiği belirtilebilir.

⁹³ Moonis Ahmar, "Çağdaş Orta Asya'da Etnik Faktör: Pakistan'ın Yaklaşımı", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 2, Sayı: 4, Kış 1995/96, s. 17-18.

⁹⁴ Sakwa, R. and Webber, M. "The Commonwealth of Independent States, 1991-1998: Stagnation and Survival", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No: 3 (1999), s. 379-415.

⁹⁵ "Reinvesting the CIS: Putin Takes the Helm", <http://www.stratfor.com/SERVICES/giu> (21 Ocak 2000).